

**QAACCESSA DANDEETTII BARATTOOTAA
FAYYADAMA BAMAQAA MATAYYAA KITAABA
BARATTOOTAA KUTAA 10ffaa KEESSATTI**

ABBOLEE HAJJII

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOLLEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTIITTI,
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF
FOOKLOORII**

HAGAYYA 2009/2017

FINFINNEE

**Qaaccessa Dandeettii Barattootaa Fayyadama Bamaqaa
Matayyaa Kitaaba Barattootaa Kutaa 10ffaa Keessatti**

Abbolees Hajjii

Gorsaan: Amanuel Alemayehu (PhD)

**Waraqaa Qorannoo Digrii Lammaffaa
(MA) Barnoota Afaan Oromoo Gamisaan Guuttachuuf
Qophaa'ee Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fooklooriif
Dhiyaate**

**Yuunivarsiitii Addis Ababaa
Kolleejjii Namoomaa, Qo'annoo Afaanii,
Joornaalizimiifi Qunnamtiitti,
Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi
Fookloorii**

Hagayya, 2009/2017

Finfinnee

YUUNIVERSIITII ADDIS ABABAA
DHAABBATA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA

Waraqaa Qorannoo Digrii Lammaffaa (MA) Barnoota Afaan Oromoofi Ogbarruu Gamisaan Guuttachuuf Abbolees Hajjii Mata Duree: Qaaccessa Hubannoo Barattootaa Fayyadama Bamaqaa Matayyaa Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10ffaa irratti qophaa'ee, sadarkaa qorannoo Yuunivarsiitii Finfinnee guutee kan dhiyaate ta'uu ni mirkaneessa.

Koree Qormaataa

Qoraa alaa_____mallattoo_____guyyaa_____

Qoraa keessaa_____mallattoo_____guyyaa_____

Gorsaa_____mallattoo_____guyyaa_____

Itti gaafatamaa Muummee Yookiin Walitti Qabaa Sagantaa Digirii Lammaffaa (MA)

Axeerara

Kaayyoon gooroo qorqannoo kanaa hubannoo barattootni fayyadama bamaqaa matayya a barnoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaa keessatti qaban xiinxaluudha. Qaaccessa kanaan hanqinoota mul'atan adda baasanii yaada furmaataa kennuuf gosa qorannoo makootti dhimma bahame. Akkasumas, barattootaafi barsiisonni mana barumsichaa akka iddattootti filatamaniiru. Hirmaattonni qorannoo kanaa akka iddattootti filataman kun barattoota 277 waliigala barattoota 900 keessaa yemmuu ta'u, barsiisonni Afaan Oromoo barsiisan jaha immoo akkuma jiranitti iddatteeffamaniiru. Barattootni qorannoo kana keessatti hirmaatan iddatteessuu carraa tasaa (randam sampling)tiin kan filataman yemmuu ta'an barsiisonni ammoo, iddatteessuu akkayyoo (purposive sampling)tiin filatamanii jiru. Qorannoo kana keessatti meeshaaleen odeeffannoon ittiin funaanname gaafannoo hincaaseffamne, gaaffii qormaataa, daawwannaaafi kitaaba barattootaa sakatta'uudhan. Odeeffannoo daawwii dareetiin argame mala akkamtaatiin kan qaaceffame yemmuu ta'u, kan qormaataan argame immoo, mala makaatiin qindaa'ee qaaceefame. Akka raagaaleen qaaceffaman mul'isutti, fayyadama bamaqaa matayyaa irratti barattootni hanqina hubannoo qabaachuu isaaniti. Akkasumas, barsiisonni Afaan Oromoo kutaa 10ffaa barsiisan akkaataa itti fayyadama bamaqaa matayyaa barattoota hubachiisuu irratti xiyyeeffannoon gadi fagoo kan hinkennamne ta'uu isaati. Sababnis, qabiyyeen barnootichaa baay'ee dhiphaaf waan ta'eef hiika bamaqaafi ramaddii isaa qofa tuqanii bira darbuun goola barnootaa keessatti kan mul'atuudha. Gabaabumatti, argannoon qorannoo kanaa barsiisonni itti fayyadama bamaqaa matayyaa galuumsa keessatti barattootni akka hubataniif; akkasumas, itti fayyadamarratti bifa ykn. unkaa bamaqichaa akka adda baasanii beekaniif xiyyeeffannoo kan hinkennine ta'uu; tooftaa adda addaa fayyadamuun barattootaa dhiyeessuu irratti xiyyeeffannoon kan hinjirre; ta'uun argannoo qorannichaa warreen gurguddoodha. Dhumarratti, argannoo qorannoo kanarraa ka'uun yaada furmaataa keessaa: haala baruu-barsiisuu keessatti barattootnifi barsiisonni akka bu'aa argatan taasisuu bira darbee sadarkaa guddina afaanichaatifillee gahee olaanaa waan qabuuf barumsa bamaqaatiif xiyyeeffannoon kennamuu qaba. Hamma barnootni bamaqaa keessattuu bamaqaan matayyaa kitaabicha keessatti qaama dhimmi ilaaluun xiyyeeffannoo argatee fooyya'utti barsiisoonni tooftaalee adda addaatti fayyadamuun akkaataa itti fayyadama bamaqaa matayyaa irratti barattoota gargaaruun, galma gahiinsa sagantaa barnoota afaanitiif gumaachuun cimani akka hojjatan dhaamsa qoratichaati.

Galata

Hunda dura, Rabbiin fayyaa, nagaha, beekumsa, dandeettiifi kan biroo wanta laakka'amee hindhumne gatii malee naaf kennee, bu'aa ba'ii heddu keessa nadabarsee, asiin nagahe galanni guddaan isaaf yaata'u! Itti aansuun hojiin qorannoo kanaa akka dhugoomuuf wixinee qorannoo irraa eegalee hanga xumuraatti muuxannoofi ogummaa isaanii bilchaataa osoo hinqusatin, deeggarsa ogummaa walirraa hincinne naa taasisaa turan, fakkeenyummaa isaanii irraanfanchuu kanan hindandeenye gorsaa koo Dr. Amaanu'eel Alamaayyoo galata koo onnerraa maddeen galatoomaa jedha.

Itti aansuun, hiriyyoota koo warren deeggarsafi ogummaa akkasumas, kanneen deeggarsa meeshaafi kan kana fakkaataniin tumsa naa gootan hundinuu galatoomaa jedha.

Dhumarratti, waa'ee koo tasumaa gaarii malee hamtuu dhagahuu kan hinfeene, kan osoo ofii hinbaratin nabarsiisan, dhimma koo naabaasuuf kan homtuu garaa hinyaanne deessee too aaddee Hajjoo Kadiir Gammadaafi yeroo ammaa kana du'aan addunyaa kanarraa kan boqatan kan yoomiyyuu dagachuu hindandeenye Abbaa koo obboo Hajjii Wataabaa akkasumas, haadha, haadha warraa koo kan ta'an Aaddee Habiibaa Sh/ Abdurrahmaan bakka an barumsa deemetti ijoollee koo nuffii tokko malee naa kunuunsuun guddisaa turan hundi isaanituu gatii isaanii Rabbii guddaan isinii yaabaasu. Itti dabaluun, haadha warraa too aaddee Amoo Hasaniifi mucaa too Sumayyaa Abbolees kan yoo rakkatanis sababa barumsa kootiif jecha obsaan dabarsan, milkaa'inaafi ifa jireenyaa waan ta'aniif yoomiyyuu kan sammuu keessaa nabaduu miti.

Baafata

Qabiyyee

Fulla

Axeerara	i
Galata	ii
Baafata	iii
Tarreeffama gabateewwanii	vi
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	vi
1.1. Ariirrata	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa	4
1.3. Kaayyoo Qorannichaa	5
1.3.1. Kaayyoo Gooroo.....	5
1.3.2. Kaayyoo Gooree	5
1.4. Faayidaa Qorannichaa	6
1.5. Daangaa Qorannoo Kanaa.....	7
1.6. Hanqina qorannichaa.....	7
1.7. Qindoomina Qorannichaa.....	7
Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruu	8
2.1. Bamaqaa	9
2.2. Akaakuu bamaqaa	9
2.3. Bamaqaa matayyaa.....	10
2.3.1. Bamaqaa matimaa.....	11
2.3.2. Bamaqaa aantimaa	12
2.3.3. Bamaqaa abbummaa(possessive pronoun)	14
2.3.4. Maqibsa abbummaa(possessive adjective)	15
2.4. Bamaqaa matayyaa gochaan barsiisuu	16
2.5. Tajaajila bamaqaa (function of pronoun)	16
2.5.1. Bamaqaa akka matima himaatti	17
2.5.2. Bamaqaa akka aantima himaatti	17

2.5.3. Bamaqaan akka guuttuu himaattis nitajaajila.	17
2.5.4. Bamaqaan akka aantima durduubeettis nitajaajila.....	17
2.5.5. Bamaqaan akka odeeffannoo dabalataa gaalee maqaa ta'uun ni tajaajila.	18
2.6. Rakkoowwan itti fayyadama bamaqaatiin walqabatan	18
2.6.1. Bamaqaan maqaa bakka bu'u ifa ta'uu dhabuu(unclear pronoun reference) ..	18
2.6.2. Rakkoo walsimannaa(agreement issue).....	19
2.7. Bamaqaa dogoggora fayyadamuu	20
2.7.1. Maqaa tokkoo ol ta'aniif bamaqaa tokko qofa fayyadamuu(ambiguous)	20
2.7.2. Bamaqaan maqaa beekamu garuu kan hima keessa hinjirre yoo bakka bu'u(vague)	20
2.7.3. Barreeffama keessatti addaan fagaachurraa kan ka'e hariiroon bakka bu'aan bakka bu'amaa isaatirraa qabu ifa ta'uu dhabuu(remote reference).	21
2.8. Qorannoowwan mata durichaan hidhata qaban.....	21
Boqonnaa Sadi: Saxaxaafi Mala Qorannichaa.....	23
3.1. Mala Qorannichaa	23
3.2. Irraawwatama Qorannichaa.....	23
3.3. Mala Iddatteessuu.....	24
3.4. Meeshaalee Funaansa Odeeffannoo	26
3.4.1. Daawwannaa Daree	26
3.4.2. Bargaaffii	27
3.4.3. Kitaaba barattootaa sakatta'uu.....	28
3.5. Dhiyeessafi Tooftaa qaaccessa odeeffannoo.....	28
Boqonnaa Afur: Dhiyeessaafi Qaaccessa Odeeffannoo	31
4.1. Qaaccessa gaafannoo barattootatirraa argame	31
4.1.1. Qaaccessa odeeffannoo bamaqaa matayyaa hima keessatti akka matima himaatti fayyadamuu irratti.	31
4.1.2. Qaaccessa odeeffannoo bamaqaa matayyaa hima keessatti akka aantimaatti fayyadamuu irratti	34
4.1.3. Qaaccessa odeeffannoo bamaqaa matayyaa hima keessatti akka bamaqaa abbummaatti fayyadamuu irratti.	37

4.1.4. Qaaccessa odeeffannoo bamaqaa matayyaa hima keessatti akka maqibsa abbummaatti fayyadamuu irratti.	39
4.2. Qaaccessa bargaaffii barsiisotaa.....	43
4.2.1. Yaadrimee bamaqaa barsiisuu	43
4.2.2. Akkaataa itti fayyadama bamaqaa barsiisuu.....	44
Boqonnaa Shan: Goolabafi Yaboo.....	48
5.1. Goolaba	48
5.2. Yaboo	50
Wabiilee	52
Dabaleewwan.....	55

Tarreeffama gabateewwanii

Gabateewwan	fuula
Gabatee 1: Akaakuu bamaqaa matayyaa kitaaba Mega Book of Modern English Grammar(2011:34)	11
Gabatee 2: Bamaqaa matayya akka matima himaatti (personal pronoun as subject of a sentence)	12
Gabatee 3: Bamaqaa matayyaa akka aantima himaatti (personal pronoun as object pronoun).....	13
Gabatee 4: Garaagarummaa maqibsa abbummaafi bamaqaa abbummaa gidduu jiru.	15
Gabatee 5: Faca'iinsa barattoota dhiiraafi dubaraa tokkoon tokkoo mana barnootaa agarsiisu.	25
Gabatee 6:Dabalee 'A' jalatti baay'ina gaafannoo bamaqaa matayyaa barattootaaf dhiyaate agarsiisu.....	28
Gabatee 7. Deebii gaaffilee cufaa waa'ee bamaqaa matimaa (subject pronoun) ilaalchisee barattootni deebisan.	31
Gabatee 8. Deebii gaaffilee bakka duwwaa bamaqaa matimaa ilaalchisee barattootaaf dhiyaate.	33
Gabatee 9. Deebii gaaffilee cufaa odeeffannoo bamaqaa aantimaa (object pronoun) ilaalchisee deebi'e.	34
Gabatee 10. deebii gaaffilee bakka duwwaa bamaqaa aantimaa (object pronoun) ilaalchisee deebi'e.	36
Gabatee 11. Deebii gaaffilee cufaa odeeffannoo bamaqaa abbummaa (possessive pronoun) ilaalchisee deebi'e.	37
Gabatee 12. Deebii gaaffiilee bakka duwwaa odeeffannoo bamaqaa abbummaa ilaalchisee barattootan deebi'e.	38
Gabatee 13. Deebii gaaffilee cufaa odeeffannoo bamaqaa maqibsa abbummaa ilaalchisee barattootan deebi'e.	40
Gabatee 14. Deebii gaaffilee bakka duwwaa odeeffannoo bamaqaa maqibsa abbummaa ilaalchisee barattootan deebi'e.	42
Gabatee 15:Bamaqaa matayyaa barsiisuu keessatti xiyyeeffannoo barsiisotaa kan agarsiisu.	43
Gabatee 16: Akkaataa itti fayyadama bamaqaa barsiisutiin walqabatan agarsiisa.	44

Boqonnaa Tokko: Seensa

Boqonnaan kun ibsa gabaabaa seenduubee qorannichaarratti kan kennuufi ka'umsa qorannichaatiif sababa kan ta'e maali? Waan jedhurratti kan xiyyeeffatuudha. Itti dabaluunis, kaayyoo qorannichaa, barbaachisumaa qorannichaafi daangaa qorannichaa akkasumas, hanqina qorannichaafi qindoomina qorannichaa kan ofkeessatt hammatuudha

1.1. Ariirrata

Ilmi namaa jiruufi jireenya isaa gaggeessuuf dhuunfaanis ta'ee gamtaan addunyaa kana keessa socho'ee jiraata. Sochii kana keessatti afaan ofiitiin yaadee, karoorsee akkasuma hojiittis hiika. Kun ammoo, sochii jiruufi jireenyaa keessatti wantoota barbaachisan keessaa afaan isa tokko akka ta'e nuhubachiisa. Akkasumas, ilmi namaa bineensota birootirraa kan ittiin adda bahuufi namummaan isaa kan ittiin beekamu afaan akka ta'e odeeffannoon toora intarneetarraa argame yoo ibsu, "Man could not become man except by language. An essential point in which man differs from animals is that man alone is the sole possessor of language."

Hayyuun Leech (2017) ilmi namaa karaa adda addaa keessatti afaanitti kan fayyadamu ta'uu isaa ibsa. Kanneen keessaa muraasni: odeeffannoo ittiin kennuufi fudhachuu keessatti (informational), ilaalcha, hawwii, fedhiifi waan namatti dhagahamu ittiin ibsuuf (expressive), qajeelcha, gorsa, ajajafi kkf. ittiin dabarsuuf (directive), dandeetti xinqooqaa horachuun ogummaa adda addaa keessatti dhimma itti ba'uuf (aesthetic) fi dhimmoota biraa keessatti nifayyada.

Afaan Oromoo afaan yeroo dhihoo keessa gara afaan hojii, barnootaafi miidiiyaatti dhufuun dhaabbilee barnoota olaanaa keessatti afaan barumsi ittiin kennamu ta'eera. Akkasumas, afaan saffisaan guddachaa jiruudha.

Gragg, (1976) afaan kun bara 1970 dura ittiin barreessuun kan danda'amu qubee afaan Gi'izii ykn. qubee afaan Arabaa qofa fayyadamuu akka ta'e ibsa. Haata'u malee, jalqaba 1970 Addi Bilisummaa Oromoo qubeen Laatinii Afaan Oromoo barreessuuf akka oolu filate (Tilahun, 1992; Muhammad, 2010).

Afaan kana akka afaan tokkoffaafi afaan lammaffaatti barsiisuu keessatti dandeettiin afaanii barattoota gonfachiisuuf barsiisan seera caas-lugaa hiika qabeessa ta'etti fayyadamee barattoota barsiisuun murteessadha. Sababni isaas,caaslugni hubannoofi walqunnamtii afaanin taasifamu irratti dhiibbaa waan geessuf,sirna caaslugaa sirritti hubachuun murteessadha. Yaada kanarratti hayyoonni Gerot and Wignell(1994:2),”Grammar is a theory of a language, of how language is put together and how it works,” jechuun ibsu.

Barbaachisummaan beekumsa caasaa afaanii guddina ogummaa afaanichaatiif gumaacha guddaa akka qabu (Addunyaan,2012:28-32) ni ibsa. Fakkeenyaaf, ogummaa dubbachuufi barreessuu gonfachuuf duraa duuba akkaataa jechoonni itti qindaa'anii ergaa sirriifi hiika qabeessa dabarsuu danda'an adda baasanii beekuun itti fayyadamuun bu'uura ogummaa afaanichaati. Kun kan raawwatamu beekumsi caasaa afaanii yoo sirritti hubatameedha.

Hiika caaslugaa, Nair (2008) says that grammar is an aspect of language about which learners have different opinions. Akka yaada hayyuu kanaatti, caaslugni seera jechootaa namoonni yeroo afaanitti fayyadaman hordofan ta'uu isaati. Waa'ee caaslugaa yaaduma walfakkaatu hayyuun Ager (1998) yoo ibsu, grammar is a set of structural rules covering the composition of sentences, phrases and words in any given natural language. Waa'ee caaslugaa ilaalchisee yaada armaan oliitirraa kan hubatamu, afaan kamiyyuu seera caaslugaa kan mataa ofii qabaachuu isaati. Caaslugni afaanii afaanitti gargar ta'us, hiika hima afaan sanaa kan murteessudha. Kanaafuu, barattootni hiika hima Afaan Oromoo salphattii kan hubatan caasluga afaanichaa yoo beekaniidha. Gabaabumatti,hubannoon caasluga afaanii waliigalteefi Afaan Oromoo barachuu keessatti barattoota kan gargaaruudha. Sababnis,barattootni Afaan Oromoo qixa sirriin fayyadamuuf akkamitti akka caaseffamu yoo beekaniidha.

Hima sirrii tokko ijaaruuf ammoo, barattootni garee jechoota afaanichaa beekuu qabu.

Gareen jechaa tuuta jechootaa amala seerlugaa walfakkaatu qabaniifi xinima keessattis(seera caasaa himoota keessatti) amala ykn.gahee walfakkaatu kan rawwatan ta'uu isaati.

A part of speech is a category of words (or more generally ,of lexical item) which have similar grammatical properties-words that are assigned to the same word part of speech generally display similar behavior in terms of syntax-they play similar roles within the grammatical structure of sentences-and some times in terms of morphology ,in that they undergo inflection for similar properties.

Beekumsi ykn. hubannoon caas-lugaa barachuu afaanii waan saffisiisuuf, faayidaa afaanii keessatti caas-lugni maaliif akka barbaachisu beekuuf barattoota nigargaara. Akkasumas, beekumsa caas-lugaatti akka fayyadaman taasisa.

Qaamota caaslugaa keessaa qorannoon kun waa'ee bamaqaa, keessattuu bamaqaa matayyaa irratti xiyyeeffachuun kan gaggeeffamu ta'a. Bamaqaan qaama caaslugaa waan ta'eef baruun barsiisuu keessatti baay'ee murteessadha. Bamaqaan hayyoota garaagaraatiin hiika argateera. Hayyuun Alsagoff (2008:89), "A pronoun stands in place of a noun phrase, or part of a noun phrase, when the reference to that noun phrase is clear from the context," jechuun ibsa.

Bamaqaan akaakuu baay'eetu jira. Gumiin Qormaata Afaan Oromoo(1995:252-277) akaakuu bamaqaa bakka torbatti qoodeera. Isaanis:bamaqaa matayyaa,bamaqaa ufnaa (reflexive),bamaqaa eertoo,bamaqaa iyyaafannoo,bamaqaa waliyyoo(reciprocal),bamaqaa waliingaafi(relative) bamaqaa waleeyyuu(indefinite) jechuun qoodeera. Qorannoon kun bamaqaa matayyaa irratti xiyyeeffata.

Williams (2005:61) argues, "Pronouns that replace a duplicated noun are referred to as personal or common pronouns." Bamaqaa matayyaatti fayyadamuun hima hiika ifa ta'e ijaaru. Kunis, bamaqaan matayyaa namni tokko ramaddii 1ffaa, 2ffaa ykn. 3ffaa jedhee adda baasuu danda'a waan ta'eef. Yaanni hayyuu kanaas kanuma mirkaneessa.

Evans (2003:188) states, "We use personal pronouns to refer to people, things, or animals. We don't use a noun and a personal pronoun together."

Qoratichis barattoota manneen barnootaa sadarka 2^{ffaa} Godina Arsii, Aanaa Jajuu keessatti argaman irraatti daawwannaa gaggeessun akka hubatetti barattootni hima Afaan Oromoo keessatti iddoo barbaachisutti bamaqaa matayyaa akka matimaatti,akka aantimattiifi abbummaatti galchanii fayyadamuu irratti baay'ee dhama'u. Hiika bamaqaa

matayyaatiin alatti tajaajila isaa fi unkaa bamaqaa matayyaa yeroo faayidaa adda addaatiif oolu qabu adda baasanii beekuu irratti hubannoo hinqaban. Kanarraa kan ka'e, hubannoon barattootni itti fayyadama maqdhaala matayyaa irratti qabaniifi tajaajila bamaqaan matayyaa hima keessatti qabu gidduu garaagarummaa guddaatu mul'ata.

Kanuma bu'uura godhachuun, qoratichi hima Afaan Oromoo keessatti hubannoo barattootni itti fayyadama bamaqaa matayyaa irratti qaban ibsuuf ka'umsa qorannoo kanaa godhateera. Bamaqaa matayyaa irratti xiyyeeffachuun wanti barbaachiseef, barreeffamaafi waliin dubbii keessatti bamaqaa kana fayyadamuun ergaa darbu akka salphatti hubatan taasisa waan ta'eef. itti fayyadamurratti hubannoon yoo hinjirre garuu, ergaan barreeffamaafi waliin dubbii keessa jiru maal akka ta'e addaan baasuun baay'ee rakkisaadha.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Mata duree "Qaaccessa hubannoo barattootaa itti fayyadama bamaqaa matayyaa kitaaba barattootaa kutaa 10ffaa keessatti," jedhu kanarratti qorannoo akkan gaggeessuuf kan nakakaase, mana barumsa sadarkaa lammaffaa Aanaa Jajuu keessatti yeroon barsiisu barattootni mana barumsa kanaa kanneen Afaan Oromoo baratan, harki caalaan isaanii bamaqaa matayyaa akka matimaatti, aantimaattifi abbummaatti hima Afaan Oromoo keessatti fayyadamurratti rakkoon adda addaa akka irraa calaqqisu argaa turuudha. Kun ammoo, hanqina hubannoo bamaqaa adda baasanii itti fayyadamuu ta'innaa jedhamee waan yaadameef qoratichi qorannoo kana akka gaggeessu taasise.

Akkasumas, kitaaba barattootaa kutaa 10ffaa keessatti bamaqaan akka qaama caaslugaa ofdanda'aa ta'e tokkotti osoo hinta'in karaa naannawaatiin ogummaawwan biraa keessatti dhiyaachuun isaa hubannoo barattootaa irra dhiibbaa geessa.

Kana malees, qorannoon bamaqaa Afaan Oromoo irraatti gaggeeffamee rakkoo gama itti fayyadama bamaqaatiin barattoota biratti mul'atu furuuf qophaa'ee dhiyaate guutummati ta'uu baatus bal'inaan hinmul'atu. Yeroo adda addaa keessatti qoratichi qorannoo Afaan Oromootiin fayyadama bamaqaa irratti hojjatamee qophaa'e arguu hindandeenye. Haata'u malee, afaan Ingiliizitiin bal'inaan kan qophaa'e jiraachuu isaati. Afaan Oromootiin irratti hojjachuu dhabuun ammoo, dhimmi bamaqaa xiyyeeffannoo dhabaa deemuu isaa mul'isa.

Caasluga afaanii keessaa hambisuun muraasa qofarratti xiyyeeffachuun hojjachuun ammoo, sirna afaanichaa gatii dhabsiisaa deema.

Barattoota kutaa 10^{ffaa} filachuun qorataa kanaa ammoo, barattootni kun waan sadarkaa kanatti baratani adda baafachuu qaban osoo hinhubatin sadarkaa qophaa'inallee keessa kutuun gara dhaabbilee barnoota olaanaatti yemmuu darban carraan barnoota Afaan Oromoo barachuu isaan qunnamuu waan danda'uuf, dursanii asumatti hubachuun rakkoo isaan qunnamuu danda'u jalaa akka bahaniif yaadameeti.

Sababoota kanneenirraa ka'uun, mata duree kanarratti yoon qorannoo gaggeesse rakkoo kanaafi kan mata duree kanaan walqabatan tokko tokko nifura jedhee waan yaadeef, akka mata duree kana filadhu sababa guddaa naaf ta'eera. Hubannoon akkanaa kun, kallattiin ykn. al-kallattiidhaan haala jiruufi jireenya barattootaa irratti miidhaa irraan gahuu danda'a. Kanaafuu, rakkoon barattoota kanaa maali? Gaaffii jedhu deebisuuf, gaaffilee armaan gadii wiirtuu qorannoo kanaa gochuun kaa'eera

1. Barattootni hima Afaan Oromoo keessatti bamaqaa matayyaa akkamitti fayyadamu?
2. Rakkoon itti fayyadama bamaqaa matayyaa irratti mul'atu maal, maal fa'i?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoon qorannoo kanaa kan gooroofi gooree jedhamuun bakka lamatti qoodamee dhiyaate.

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Hubannoo barattootni bamaqaa matayyaa fayyadamuu irratti qaban qaaccessuudha.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

1. Hima Afaan Oromoo keessatti hubannoo barattootni akkaataa itti fayyadma bamaqaa matayyaa irratti qaban addeessuu,
2. Itti fayyadama bamaqaa matayyaa keessatti rakkoo barattoota muudatu sana adda baasuun ibsuu,

1.4. Faayidaa Qorannichaa

Faayidaan qorannoo rakkoo barbaachisummaa mata duree qorannichi irratti gaggeeffameefi qabatamummaa odeeffannoo bu'ura qorannichaa ta'e irratti hundaa'a. Akka hubannoo qoratichaatti, gulantaan kun bu'aa qorannoo keenyaatti eenyutu fayyadama? Gaaffii jedhuuf deebii kan deebisuudha. Kun ammoo, kanneen odeeffannoon irraa fudhatameefi qaama dhimmi qorannoon kun hammatu hunda ilaallata.

Bu'uuruma kanaan, bu'aan qorannoo kanaa haala tokko keessatti waa tokkoof gumaacha ta'uu danda'a.

Gumaachi kunis:

- Garagalchi qorannoo kanaa mana kitaabaa manneen barnootaa kanatti qoratichi waan galchuuf barattootni manneen barnoota kanaa kallattiin itti fayyadamtoota ta'u.
- Barattoota bamaqaa matayyaa barsiisuu keessatti barsiisaa gargaaruu danda'a.
- Qaama bamaqaa matayyaa hima keessatti fayyadamu tokkoof odeeffannoo kennuu danda'a.
- Bamaqaa matayyaa fayyadamuu keessatti rakkoo kallattiin nama qunnaman ogeessi afaanii sakatta'uun akka keessaa baasuuf nigargaar.
- Qabatamaan ammoo, hima keessatti bamaqaa matayyaa fayyadamuu irratti hubannoon barattootaa maal akka fakkaatu agarsiisuu nidanda'a.
- Itti dabalees, bu'aan qorannoo kanaa bamaqaa matayyaa fayyadamuu keessatti hubannoo barattootaa fooyyessuuf qajeelcha ta'uu danda'a. Akkasumas, bu'aan isaa hojiirra yoo oole ykn. dogoggorri jiran yoo maqan, guddina Afaan Oromootiif gahee mataasaa niqabaata.
- Beekumsa bamaqaa matayyaa yeroo tokko tokko haala baruu barsiisuu keessattiifi iddoo biraatti xiyyeeffannoo gadi fageenyaa hinargatin kana babal'isuufi xiyyeeffannoo akka argatu taasisuuf.
- Qorannoon kun akka kitaabbilee wabiittiifi meeshaalee deeggarsa barnootaatti fayyaduu danda'a.

1.5. Daangaa Qorannoo Kanaa

Dhimmoota bamaqaan walqabatan hundarratti qorannoo gaggeessuun yeroo, humnaafi qabeenya baay'ee waan nama gaafatuuf jecha qorannoon kun akka daangeffamu ta'eera.

Daangaan qorannichaas:

1. Godina Arsii, Aanaa Jajuutti manneen barnootaa sadarkaa 2^{ffaa} kutaa 10^{ffaa} irratti yemmuu ta'u,
2. Mata dureen qorannoon kun irratti xiyyeeffatu ammoo, fayyadama bamaqaa matayyaa keessatti hubannoo barattootaa qaaccessuudha.

1.6. Hanqina qorannichaa

Qoratiichi yeroo qorannoo kana adeemsise keessatti hanqinni qoratiicha muudatan tokko tokko nijira. Isaanis: hojii hojjachaa waan qoratuuf manneen barnootaa qorannoon kun irratti gaggeeffame baay'ee waan addaan fagaataniif, hanqinni yeroo isa muudateera. Kana malees, hanqinni baajataa qoratiicha muudateera. Akkasumas, manneen barnootaa qorannoon irratti adeesifame baay'ee addaan fageenya waan qabaniif al-tokkotti odeeffannoon funaanamuu dhabuun rakkoo qorannichaa isa guddaadha.

1.7. Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun boqonnaalee shanitti qoodamee dhiyaate. Boqonnaa tokko keessatti qabxiilee ariirrataa, ka'umsa qorannoo, gaaffilee qorannichaa, kaayyoo qorannoo, faayidaa qorannichaa, daangaafi hanqina qorannichaa ibsantu dhiyaate. Boqonnaa lama keessatti sakatta'a barruu yemmuu ta'u kunis, yaaxxina qorannoo, maalummaa bamaqaa, akaakuu bamaqaa, tajaajila bamaqaa, rakkoo itti fayyadama bamaqaatiin walqabatantu dhiyaate. Boqonnaa sadaffaa keessatti mala qorannichaa kan ibsu yemmuu ta'u, qorannichi gosa qorannoo makoo ta'ee saxaxa makoo ibsaatiin kan adeemsifameedha. Kutaa kana keessatti irraawwatama qorannoo, mala iddatteessuu, meeshaalee funaansa odeeffannoofi tooftaa qaaccessa odeeffannoo ibsameera. Akkasumas, boqonnaa araffaa keessatti dhiyeessaafi qaaccessa odeeffannoo kallattii adda addaatiin walitti qabamantu dhiyaate. Dhuma irratti, boqonnaa shan keessatti argannoo qaaccessa godhame irraa ka'uun cuunfaafi yaboon qorannichaa dhiyaateera.

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

Boqonnaan kun sakatta'a barruulee firoominaa mata duree qorannichaa waliin hidhata qaban ofjalatti qabatee dhiyaateera. Qabxiileen as jalatti dhiyaatan kunis:yaaxxina qu'annoo kanneen yaaxxina afaaniitiin hidhata qaban, caas-lugaafi bamaqaa,keessattuu bamaqaa matayyaa,tajaajila isaa, rakkoowwan fayyadama bamaqaa keessatti mul'ataniifi gosti bamaqichaa duraa duuba hojii qu'annoo kana keessatti dhimma itti ba'aman walduraa duubaan dhiyaataniiru.

Williams(2005:2) yoo ibsu,"Grammar is the formal study of the structure of a language and describes how words fit together in meaningful constructions," jedha. Akka yaada kanaatti seerlugni akkaataa caasaan afaan tokkoo walduraa duubaan qindaa'uun caasaa olaanaa hiika qabeessa uuman kan ibsu,qu'annaa iidilaawaa caasaa afaan tokkoo too'atu ta'uu isaa hubanna.

Caaslugni sirna afaan tokkoo keessa darbuun tajaajila kennuufi afaan hundi ammoo, sirna walfakkaatuun ykn. caasaa walfakkaataa tokkoon kan hintajaajille ta'uu isaa World Book Encyclopedia(1994:303) yoo ibsu.

Grammar is the system by which a language functions and also the description of that system. All language do not function in the same way. Latin depends heavily on changes in the forms of words. Chinese stress the pitch of the speaker's voice. English emphasizes the order of words. However, many languages include all these features to some degree.

Afaan hundi caasaa itti fayyadaman kan dhuunfaa isaanii niqabu. Akkasumas, caasaaleen hima afaan tokkoo sadarkaalee garaagaraatti argamu. Caaslugni caasaalee kana too'atu ammoo,iddoo sadiitti qoodamuu isaa World Book Encyclopedia(1994:303) ni ibsa.

1. Caasluga duudhaawaa: garee jechootaa maalummaafi tajaajila isaanitiin ibsa.
2. Caasluga hujoo:duraa duuba jechootni hima keessatti qabu irraa ka'uun ibsa
3. Caasluga darbiinsaa: caasaan himaa hiika bu'uuratiin tokko ta'e,bakka qubata jechootaa jijjiirruun,jijjiirama xiyyeeffannoo akka geessisu ibsa.

Qabxiwwan sadan armaan olii keessaa caas-lugni duudhaawaa gahee ykn. tajaajila jechoonni caasaa himaa keessatti qabuufi hiika isaa bu'uura godhachuun jechoota

gareewwan dubbii saddeetitti addaan baasa. Akka caas-luga kanaatti gareewwan dubbii kana keessaa bamaqaan isa tokkoodha.

2.1. Bamaqaa

Bamaqaan jechoota bakka maqaa(namaa,iddoofi wantaa) bu'uun tajaajila maqaan sun kennu kan kennuudha. Akkasumas,bamaqaan bakka maqaa bu'uun irra deddeebi'iinsa hinbarbaachisne kan hambisuufi waliin dubbii namootaa keessattis ramaddii kan agarsiisuudha.

Langan (2003:193) bamaqaan jechoota bakka maqaa waan tokkoo bu'uudhaan irra deddeebi'insa maqaa hima keessatti mul'atu hambisuuf kan galu ta'uu isaa ibsa.

Gumiin Qormaata Afaan Oromoo(1995:251) bamaqaa yoo ibsu,"Caasaa afaanii keessatti jechoonni iddoo maqaaletti ykn. gaalee maqaatti galan bamaqaa jedhamu," jechuun hiiku. Akka yaada kanaatti bamaqaan maqaa qofa kan bakka bu'u osoo hinta'in caasaa gaalee keessattis gaalee maqaa bakka bu'uun tajaajiluu kan danda'u ta'uu isaati. Gumiin kun kitaabuma caasluga Afaan Oromoo jildii-1 keessatti akaakuu bamaqaa bakka torbatti qoodeera. Isaanis: bamaqaa matayyaa, bamaqaa ufnaa, bamaqaa eertoo, bamaqaa iyyaafannoo, bamaqaa waliyyoo (reciprocal), bamaqaa waliingaafi bamaqaa waleeyyuu(indefinite)

2.2. Akaakuu bamaqaa

Rozakis (2003:24-25) bamaqaa hiikaafi tajaajila hima keessatti qabu irratti hundaa'uun bakka torbatti qoodeera.

a. Bamaqaa matayyaa(personal pronoun)

Caasaa himaa keessatti unkaa adda addaa qabatee maqaa namaa,wantootaafi kkf.bakka bu'uun kan tajaajiluudha.

b. Bamaqaa ufnaa(reflexive pronoun)

Bamaqaan ufnaa namni gocha tokko ofiisaa ykn. matuma isaatiin raawwachuu agarsiisa Abarraafi kaawwan(1995:264)

c. Bamaqaa eertoo(demonstrative):kun,sun,kana,sana,kanneen,sanneen

Bamaqaan kun wanti tokko eessatti akka argamu quba qabee eeruuf tajaajila.

- d. Bamaqaa iyyaafannoo: Bamaqaan iyyaafannoo waa'ee namootaa ykn. wantootaa gaaffii gaafatamuuf tajaajila kennu.
- e. Bamaqaa waliyyoo(reciprocal): wal,walii,waliin,walumaan,waliif,walumaaf
Bamaqaan waliyyoon namoonni lamaafi sanaa ol gocha tokko wal wajjjiin raawwachu isaanii agarsiisa.
- f. Bamaqaa waliingaa(relative)
Bamaqaan kun ciroo hirkataafi ofdanda'aa walitti hidhuun hima keessa kan galuudha.
- g. Bamaqaa waleeyyuu(indefinite):
Bamaqaan kun wanta tokko ykn.nama tokko kanneen birootirraa osoo adda hinbaasin walitti qabee ibsuuf fayyada.

2.3. Bamaqaa matayyaa.

Kuusaa jechoota adda addaa World Book Encyclopedia(1994:819) yoo ibsu,"Personal pronoun refers to beings and objects. These pronouns have separate forms that show number, case, person and gender." Bamaqaan kun bakka maqaa ykn. gaalee maqaa bu'uun tajaajila kennuu keessatti unkaa adda addaatiin mul'ata. Unkaan bamaqaa kun akka jechoota maqaafi maqibsaa horuufi uumamuun kan argaman osoo hintaane bifuma bu'uura qabu sanaan kan tajaajiluudha. Haala kanaan, tajaajila maqaaykn. gaalee maqaa bakka bu'an keessatti lakkoofsa(danuufi qeenxee),maayii(matima,aantimaaf abbummaa), gulantaa(1^{ffaa},2^{ffaa} fi 3^{ffaa})fi koorniyaa agarsiisuuf bifa uumamaan qabaniin ta'u. Kanaafuu, jechoonni bamaqaa matayyaa dhamjecha adda addaa fudhachuun adeemsa hormaataatiifi uumamsaa keessatti hinhirmaatu waan ta'eef, jechoota maseenati.

Gabatee 1: Akaakuu bamaqaa matayyaa kitaaba Mega Book of Modern English Grammar(2011:34)

Gulantaa	Bamaqaa matimaa		Bamaqaa aantima		Bamaqaa abbummaa		maqibsa abbummaa	
	Danuu	Qeenxee	danuu	Qeenxee	danuu	Qeenxee	danuu	Qeenxee
1 ^{ffaa}	Nuti	Ani	Nu/nuu	Na/naa	keenyy	Koo/kiyya	keenya	koo/kiyya
2 ^{ffaa}	Isin	Ati/isin(kabajaaf)	Isin/isinii	Si/sii/isini(kabajaaf)	keessan	Kee	keessan	kee
3 ^{ffaa}	Isaan	Inni,isheen,isaan(kabajaaf)	Isaan/isaanii	Isa/isaa,isheen,isaan(kabajaaf)	(i)saanii	(i)saa,(i)shii	(i)saanii	(i)saa,(i)shii

Akaakuun bamaqoota matayyaa gabatee olii keessatti agarsiifaman caasaalee himootaa keessatti tajaajila wantoota gabatee keessatti barreeffamanii mul’atan kana kennu.

2.3.1. Bamaqaa matimaa

Bamaqaan matimaa hima keessatti akka matimaatti tajaajila. Hima keessatti maqaa ykn.gaalee maqaa akka matimaatti tajaajilan bakka bu’u. Afaan Oromoo keessaatti bamaqaan matimaa torbatu jira. Isaanis:ani,ati,inni,isheen,nuti,isin,isaan. Bamaqaan ani,ati,innifi isheen jedhaman kun unkaa qeenxee qabachuun hima keessatti yemmuu tajaajilan nuti,isin,isaan ammoo,unkaa danuu qabu. Isaan kun maqaa waan tokkoo bakka bu’uun tajaajilu.

Caasaa himaa keessatti matimni bamaqaa matayyaafi unkaan gochimaa walta’uu ykn. walsimuu akka qabu Abarraafi kaawwan (1995:253) ni ibsu.

Gumiin Qormaata Afaan Oromoo(1995:253) hima keessatti matima fayyadamuufi fayyadamuu dhiisuu irratti (Catherine:29,Haimanot Moges 1984:9) wabeeffachuun akka ibsanitti,”Fufamtootni gochimootarratti fufamanii jiran matima himichaa waan mul’isaniif hima keessatti matima fayyadamuun iddoo itti dirqama ta’uufi hintaane jira,” jedhu. Yaada kana ibsuuf akka yaalanitti ramaddii hunda keessatti matima dhiisuun kan danda’amu henna ammaafi duranaa eeyyaa(positive) keessatti ta’a. Akkasumas,henna hi’eentaa duranaa keessattis ramaddiilee hedduminaafi kabaja agarsiisaniifi himoota ajajaa keessatti matima fayyadamuun dirqamaa miti jedhu. Akka yaada kanaattii matimni

hima keessatti gocha kan raawwatu ykn.raawwachiisadha. Kanarraa kan ka'e,gochi matimni raawwate ykn.raawwachiise gochimaan waan mul'atuuf,matimni ramaddii kam akka ta'e dhamjechoota gochimarratti mul'atuun waan beekamuuf jecha matima fayyadamuun dirqama akka hintaane irraa hubanna. Haata'u malee,yeroo dhamchoonni gochimarratti mul'atan sun ramaddii matimaa addaan baasuu hindandeenye keessatti matima fayyadamuun dirqama akka ta'es agarsiisa.

Fkn. Himni,"Hindhufne," jedhu ramaddii hundaafuu tokko waan ta'eef,matima fayyadamuun dirqamaadha

Gabatee 2: Bamaqaa matayya akka matima himaatti (personal pronoun as subject of a sentence)

Ramaddii bamaqaa	Lakkoofsa	Unkaa ykn.bifa (form)
Ramaddii 1ffaa	Qeenxee	Ani
	Danuu	Nuti
Ramaddii 2ffaa	Qeenxee	Ati
	Danuu	Isin
Ramaddii 3ffaa	Qeenxee	Inni, Isheen
	Danuu	Isaan

2.3.2. Bamaqaa aantimaa

Bamaqaan aantimaa akka aantima himaatti tajaajila. Kana jechuun, caasaa himaa keessatti kan gochi tokko kallattiiniifi al-kallattiin irratti raawwatu ykn. kan waan gochimni agarsiisuun tuqamuudh.Bamaqaan aantimaa caasaa himaa keessatti maqaa ykn. gaalee maqaa aantima himaa ta'an bakka bu'uun tajaajila. Bamaqaan aantimaa odeeffannoon toora intarneetirraa argame yoo ibsu,"Object pronoun is a personal pronoun that is used typically as a grammatical object : the direct or indirect object of a verb,or the object of a preposition." Akka yaada kannaatti bamaqaan aantimaa hima keessatti akka caasaa aantima kallatii,al-kallattiifi durduubee waliin galuun tajaajila kennu.

Jechoonni bamaqaa aantimaa ta'uun tajaajilan baay'etu jiru. Isaanis:na,nu,si,isin,isa,ishee ,isaan fa'aadha. Na,si'i,isa,ishee akka unkaa qeenxeetti yemmuu tajaajilan,nu,isin,isaan ammoo unkaa danoomaa qabu. Hundi isaanituu hima keessaatti akka aantimaatti galu. Sababni isaas,gocha hima keessatti gochimni agarsiisuun tuqaman waan ta'eef. Kanarraa kan ka'e,aantimni gochima waliin qunnamtii kallaattiifi naannawaa qabaachuun bakka lamatti qoodamu.

Gabatee 3: Bamaqaa matayyaa akka aantima himaatti (personal pronoun as object pronoun)

<i>Ramaddii 1ffaa</i>	Unkaa bamaqaa matayyaa	Tajaajila bamaqaa
Qeenxee	Ani	Matima
	Ana/ na	Aantima
Danuu	Nuti	Matima
	Nu/ nuu	Aantima
<i>Ramaddii 2ffaa</i>		
Qeenxee	Ati	Matima
	Si/ sii	Aantima
Danuu	Isin	Matima
	Isinii	Aantima
<i>Ramaddii 3ffaa</i>		
Qeenxee	Inni, Isheen	Matima
	Isa/isaa, ishee	Aantima
Danuu	Isaan	Matima
	Isaanii	Aantima

1. Aantima kallattii: Gocha raawwatame waliin hariiroo kallattii kan qabuudha.

Gumiin Qormaata Afaan Oromoo(1995:258), Muhaammad Alii(1990:4) wabeeffachuun akka ibsanitti,”Bifti bu’uuraa bamaqoota matayyaa aantima kallattii ta’anii tajaajilu,” jedhu

B, Aantima al-kallattii: gocha hima keessatti raawwatame wliin hariiroo kallattii hinqabu.

Gumiin Qormaata Afaan Oromoo(1995:259), Xilaahun Gamtaa(1989:px) wabeeffachuun akka ibsanitti,”Bifti bu’uuraa bamaqoota matayyaa aantima al-kallattii ta’anii hima keessatti yeroo tajaajilan dubbachiftuu dheereffatu,” jedha.

Fkn.Aantima kallattii

Na , Nu , isa

Aantima al- kallattii

Naa , Nu , isaa

Fakkeenya olii irraa ,aantimni kallattii kan gochi kallattiin irratti raawwatu yommuu ta’u,aantimni al-kallattii ammoo kan gochi tokko karaa naannawaan irratti raawwatu ta’uu isaa barra.

2.3.3. Bamaqaa abbummaa(possessive pronoun)

Khodijah (2006:29) states that possessive pronoun is not followed immediately by a noun, it stands alone. It also shows possession the as in possessive adjective.

Caasaa himaa keessatti wanti tokko kan eenyu akka ta’e agarsiisuuf kan fayyaduudha. Moojula 1 Select Distance Education Academy(2000:85) yoo ibsu,”Possessive pronoun- a form of pronoun which shows that something belongs to somebody,without naming the person.” Akka yaada kanaatti bamaqaan abbummaa maqaa abbaa wantaa ykn. qabeenyummaa tokkoo osoo hin tuqin qabeenyaan ykn. wanti tokko kan eenyuu akka ta’e kan agarsiisuudha. Bamaqaan kun abbummaan waan tokkoo kan eenyuu akka ta’e agarsiisuuf kallattiin maqaa wantaatti aanee hindhufu.

Fkn. Kitaabni kun kan(**i**)sheeti. Kun kitaaba **isheeti**.

Himoota lamaan kana keessatti bamaqaan ‘ishee’ jedhu unkaan walfakkaatanis bakka qubataa irratti hundaa’anii garaagarummaa qabu. Hima 2ffaa keessatti tajaajila maqibsaa waan kennuuf,maqdhala maqibsaati. Hima 1ffaa keessatti garuu,tajaajila maqibsaa hinkennu. Abbummaa waan tokkoo ibsuuf gaaffii,”Wanti tokko kan eenyuti?” jedhuuf deebii ta’a.

2.3.4. Maqibsa abbummaa(possessive adjective)

Akka ibsa Kirn (2002:23)tti maqibsi abbummaa kallattiin maqaatti aanee yemmuu dhufu, bamaqaan abbummaa garuu kophaa dhaabbata. Yaaduma kana cimsuuf Walker (2000: 3) garaagarummaa maqibsa abbummaafi bamaqaa abbummaa fakkeenya himaa keessatti adda baaseera. Bamaqaan kun caasaa himaa keessatti maqaatti aanee dhufuun abbaa qabeenyummaa waan tokkoo agarsiisuuf kan tajaajiluudha. Bamaqaan maqibsa kun bakka qubataa irratti hundaa’uun akka jechoota maqibsa abbummaatti maqaatti aananii galuun tajaajilu.

Khodijah (2006:29) says that modifiers are followed immediately by a noun, they do not stand alone, but refer to the possessor and not to the thing possessed. Akka ibsa hayyuu kanaatti bamaqaan akka maqibsa abbummaatti kallattiin maqaatti aanee dhufuun abbaa qabeenyummaa waan tokkoo ibsuu isaati.

Gabatee 4: Garaagarummaa maqibsa abbummaafi bamaqaa abbummaa gidduu jiru.

	Unkaa	Fakkeenya hima keessatti
Bamaqaa maqibsa abbummaa	koo -----	Kitaabni koo kanaa miti.
	kee-----	Kitaabni kee kami?
	isaa-----	Rakkoon isaa ulfaatadha.
	ishee-----	Kitaabni ishee citaadhaa.
	keenya-----	Teessoon keenya Oromiyaadha.
	keessan-----	Ani barsiisaa keessan ta’uu hinbarree?
	isaanii-----	Manni isaanii fagoodha.
Bamaqaa abbummaa	kiyya-----	Kitaabni sun kiyyaa miti.
	kee-----	Kitaabni kun keeti .
	kansaa/isaa-----	Rakkoon kun kan isaati .
	kanshee/ishee----	Wayyaan kun kan isheeti .
	keenya-----	Kitaabni kun keenya miti.
	keessan-----	Teessoon kun keessan waan ta’eef haalan qabaa.
	kansanii/isaanii-	Loowwan sunniin kan isaaniiti .

Gabateen armaan olii garaagarummaa bamaqaa abbummaafi maqibsa abbummaa agarsiisa. Haala kanaan, bamaqaan matayyaa akka maqibsa abbummaatti kutaa matimaa keessatti maqaatti aanee dhufuun maqicha yoo ibsu, akka bamaqaa abbummaatti immoo, kutaa kutimaa keessatti gochima himaatti hidhamuun abbummaa waan tokkoo agarsiisa.

2.4. Bamaqaa matayyaa gochaan barsiisuu

Gocha 1.

- a. Barattootni fuula kitaabaa hunda sakatta'uun akaakuu bamaqaa matayyaa kitaabicha keessatti argamu haala armaan gadiitiin akka adda baasan ykn. tarreessan gochuu
  1. bamaqaa matimaa jala sararuun
  2. bamaqaa aantimaa geengoo irra maruu
  3. bamaqaa abbummaa saanduqa keessa kaa'uu
- b. Bamaqoota matayyaa kana fayyadamuun hima ijaaruu
- c. Bamaqoota maqaa bakka bu'e sanaan walsimsiisuu

Gocha 2

1. Dubbisa kitaabichaa bamaqaa armaan olii keessaa fudhatan sana osoo bamaqaa hinfayyadamin irra deebi'anii barreessuu.
2. Waan baarreessan sana barsiisaa isaanititti agarsiisuu
3. Barsiisan bamaqaa sirrii ta'een fayyadamuun barreeffama isaanii irra deebi'uun barreessuuf.
4. Barattootni ofii isaanitii sirreessuun dubbisa kitaabichaa bamaqaa keessaa fudhatan akka jalqaba kitaaba keessa jiru sanatti barreessuu.

Gocha 3

1. Barattootni garee nama 3 ykn 4 qabu uumuu
2. Tokkoon tokkoo garee barreeffamni isaanii ta'uufi ta'uu dhiisuu isaa mirkaneessuu
3. Bamaqaa sirrii ta'e fayyadamuun irra deebi'anii hima barreessuu

2.5. Tajaajila bamaqaa (function of pronoun)

Khodijah (2006:36) describes that personal pronouns has four function in the sentences, they are as subject pronoun, as object pronoun, as possessive pronoun and as adjective pronoun. Tajaajilli bamaqaa gocha ykn. hojii bamaqaan hima ykn. dubbisa keessatti qabu agarsiisa. Dabalataanis, odeeffannoon toora intarneetarraa argame tokko bamaqaan caasaa himaa keessatti tajaajila armaan gadii kana raawwachuu isaa ibsa.

2.5.1. Bamaqaa akka matima himaatti

Bamaqaan hima keessatti akka matima himaatti yoo gale,tajaajila gocha raawwachuu ykn.raawwachiisuu akkasumas,hima keessatti kan waa'een isaa dubbatamu ta'eet gala. Hima keessatti matima himaa ta'uu kan danda'u maqaa ykn.gaalee maqaati. Maqdhaalli ammoo,maqaa ykn.gaalee maqaa kana bakka bu'uun tajaajila kan kennuudha.

2.5.2. Bamaqaa akka aantima himaatti

Bamaqaan yommuu gocha hima keessatti raawwatameen tuqamu ykn. hima keessatti kan gochi tokko karaa kallattiiniifi karaa naannawaatin irratti ta'uun tajaajila aantimaa kenna.

Fkn. Ani **ishee** hinjaalladhu. Poolisiin **sibarbaaddi**. Hirribni **siqabe**.

Himoota olii keessatti kanneen gurraacheffamanii barreeffaman hundinuu akkaataa gaaffii himichaa deebisaniin aantima kallattiifi al-kallattii ta'u. Sababnis,gocha hima keessatti raawwatameen tuqamaniiru ykn. kan gochi karaa kallattiifi al-kallattiin irratti raawwate waan ta'aniif tajaajila aantimaa kennu.

2.5.3. Bamaqaan akka guuttuu himaattis nitajaajila.

Guuttuun yaada waan tokkoo guutuu kan taasisuudha.Bamaqaan akka guuttuu himaatti yemmuu tajaajilu gochima gocha hinagarsiisne ykn. gochima gargaartuu dura dhufuun yaada himichaa guutuu taasisa. Tajaajilli kun akka caasaa afaanititti jiraatus,faayidaarratti baay'inaan hinmul'atu.

Weellistuun *isheedha*.. Ogeessi fayyaa *isaadha*..

Fakkeenya olii keessatti kanneen ciisanii barreeffaman bamaqaa guuttuu himaa ta'uun tajaajilu. Kunis,qaama himaa keessaa moggaa gara mirgaatiin himatti kan hidhamu ykn. qaama kutima himaa ta'uun kan argamuufi qaama himaa guutuu kan taasisuudha.

2.5.4. Bamaqaan akka aantima durduubeettis nitajaajila.

Bamaqaan tajaajila kana kennuudhaaf caasaa himaa keessatti durduubee dura ykn. durduubee ofitti aansee qubata. Karaa biraatiin,aantimni durduubee caasaa himaa keessatti gaalee durduubee ta'uunis ni tajaajila.

Barsiisaan *nutti* dheekkame. Ani *siwaliin* deemuu barbaada.

Fakkeenya olii kanarraa kan hubannu aantimni bamaqaa matayyaa bakka qubataatin tajaajila aantimaa yemmuu ta'u caasaadhaan ammoo, gaalee durduubee ta'uu isaa agarra. Kun ammo bamaqaan bifaan(unkaan) aantima ta'e durduubee waliin waan caaseffameef tajaajila aantima durduubee kennuu isaa nuuf mirkaassa.

2.5.5. Bamaqaan akka odeeffannoo dabalataa gaalee maqaa ta'uun ni tajaajila.

Caasaa himaa keessatti bamaqaan matima maqaa ykn. matima gaalee maqaa booda dhufuun ibsa ykn. odeeffannoo dabalataa matima maqaa ykn. matima gaalee maqaa kanaaf kenna. Fkn. Mucichi, inni saree keenya ajjeese, adabameera.

2.6. Rakkoowwan itti fayyadama bamaqaatiin walqabatan

Khodijah (2006:31) argues that most of the learners have some difficulties in using the right personal pronoun. Akka ibsa hayyuu kanaatti bamaqaa matayyaa haala sirrii ta'een hima keessatti fayyadamuu irratti rakkoon tokko tokko barattootarraa akka mul'atu ibsa.

2.6.1. Bamaqaan maqaa bakka bu'u ifa ta'uu dhabuu(unclear pronoun reference)

Hima keessatti maqaan ykn. gaaleen maqaa maayii(matimafi aantima) himaa ta'ee tajaajila. Bamaqaan jechoota bakka bu'ee tajaajilu ammoo, maqaa ykn. gaalee maqaa kam akka bakka bu'e yoo ifa hintaane ergaan himichaas ifa ta'uu hindanda'u. Rakkoon guddaan itti fayyadama bamaqaatiin walqabatee ka'u bamaqaan maqaa ykn. gaalee maqaa kam akka bakka bu'e dubbistootaaf ifa ta'uu dhiisuudha.

Fkn. Caalaan obboleessa Eebbisaa ta'us **inni** amala qabeessa namaati.

Hima kana keessatti bamaqaan, 'inni' jedhu maqaa, Caalaafi Eebbisaa keessaa kamiif akka filatame ifaa miti.

Kanaafuu, haala akkanaa kana keessatti dubbistootaaf waan ifa hintaaneef bamaqaa maqaa beekame tokkoof itti fayyadamuu qabna.

2.6.2. Rakkoo walsimannaa(agreement issue)

Caasaa himaa keessatti bamaqaan maqaafi gaalee maqaa bakka bu'u tokko lakkoofsa,koorniyaafi maayii bakka bu'amaatin walsimuu qaba. Kana jechuun,maqaa ykn. gaaleen maqaa danuun maqdhaala danuun,maqaa koorniyaa adda baasu bamaqaa koorniyaa adda baasuun akkasumas,maqaafi gaaleen maqaa tajaajila maayitiif oolu bamaqaa walgituun bakka bu'amu qaba.

Fkn. Abbaan Gadaa safuun hawaasaa sirritti akka kabajamuufi eegamuu qabu ergaa **isaa** dabarse. Hima kana keessatti bamaqaan,'isaa' jedhu lakkoofsa matim himichaa(Abbaa Gadaa) jedhuun walsime. Matimni Abbaa Gadaa jedhu baay'ina isaatiin qeenxee waan ta'eef maqdhaala qeenxeen bakka bu'ame.

Gama biraatiin, maqaan yaada danoomaa ofkeessaa qabaatee maqdhaala qeenxeen bakka bu'amu jiraachuu isaati. Fkn. Namni kamiyyuu hojii **isaanitiin** kabajamu.

Hima kana keessatti matimni,'Namni kamiyyuu,' jedhu danooma fakkaatus baay'ina isaatin yeroo hunda akka qeenxeetti tajaajila. Kanaafuu, bamaqaan,'isaan' jedhu danuudha waan ta'eef, baay'ina isaatin wal-hinsimu. Kanarraa kan ka'e,maqaafi bamaqaan lakkoofsaan waan wal-hinsimneef sirna afaanichaa irratti dhiibbaa geessuu bira darbee,hawaasa keessatti hubannoo sirrii taane babal'isa.

Kanaafuu: Namni kamiyyuu hojii **isaatiin** kabajama.

Hima kana keessatti bamaqaan: 'isaan' jedhu=danuudha.

Maqaan(maayiin matimaa): namoonni hundinuu=baay'inaan danuudha. Kanaafuu, bamaqaafi matimni himichaa wal-simeera.

Hima kana keessatti wal-simuu dhabuun bamaqaafi matima maqaa gochima hima kanaa irrattis dhiibbaa geesseera. Maqaan,'Barataan' jedhu kun yaada bal'aa kan bakka bu'u fakkaatus tajaajilan qeenxeedha waan ta'eef,bamaqaa qeenxee fudhata. Haala kanaan, barataan marii golaa irratti hirmaachun yaada **isaa** kennuu qaba.

Hima kana keessatti dhamjechi gochima hima kanaa irratti mul'atu baay'ina isaatin bamaqaa danuu barbaada, Haata'u malee,matimni himichaa lakkoofsaan qeenxee waan

ta'eef, bamaqaa hima kana keessatti hubatamuun ykn.dhamjecha gochimarratti argamuun walhinsimu. Kanarraa kan ka'e,hima kana keessatti rakkoo bakka bu'aafi bakka bu'amaattu mul'ata.

Yoo sirraa'u: Barreessaan kamiyyuu yeroo bamaqaatti fayyadamu ofeeggannoo gochuu qaba.(inni)

2.7. Bamaqaa dogoggora fayyadamuu

Hima keessatti bamaqaa dogoggora fayyadamuun yaada himichaa irratti hubannoo waldhahe uumuun dogoggora baay'eef nama saaxila.

Kanneen keessaa:

2.7.1. Maqaa tokkoo ol ta'aniif bamaqaa tokko qofa fayyadamuu(ambiguous)

Bamaqaa hima maqaa lamaafi sanaa ol of keessaa qabu keessatti yoo fayyadaman bamaqaan maqaa himicha keessatti tuqame bakka bu'u sun ifaan beekamuu qaba.

Fkn1. Caaltuufi Iftuun baay'ee midhaagu;**isheen** ammoo daran midhaagdudha. Hima kana keessatti bamaqaan,'ishee' jedhu Caaltuufi Iftuu keessaa kamiin akka bakka bu'ee ibsu wanti beekamu hinjiru.

Fkn2. **Inni** qu'achuu akka qabu,Tolaan Margaatti hime. Hima kan keessattis bamaqaan,'inni' jedhu maqaa Tolaafi Margaa keessaa eenyuun akka bakka bu'u hinbeekamu.

2.7.2. Bamaqaan maqaa beekamu garuu kan hima keessa hinjirre yoo bakka bu'u(vague)

Fkn. Ogummaa barsiisummaatti barataan waan gammadeef,**isaanii** xiyyeeffannoon kennamuu qaba.

Akka hima kanaatti xiyyeeffannoon eenyuu kennamaa?

Maqaa lamatu jira: ogummaa barsiisummaafi barataa. Lamaanuu baay'inaan qeenxeedha. Haata'u malee,ogummaa barsiisummaa kana kan raawwatu eenyu? Barsiisota.

Kanaafuu,ogummaan barsiisummaa hojii barsiisotaa waan ta'eef, bamaqaan,'isaan' jedhu barsiisota bakka bu'a.

Hima kana keessatti bamaqaan nama ibsee,'inni' kan jedhu ta'a. Haata'u malee, maqaan nama ibsee hima kana keessatti hinmul'atu. Haala hima kana keessatti mul'atuun garuu,kan ibse federeeshiinii kuubbaa miilaa ta'a.

2.7.3. Barreeffama keessatti addaan fagaachurraa kan ka'e hariiroon bakka bu'aan bakka bu'amaa isaatirraa qabu ifa ta'uu dhabuu(remote reference).

2.8. Qorannoowwan mata durichaan hidhata qaban

Akkuma kana dura mata duree 'Ka'umsa qorannoo' jedhu jalatti ibsamuuf yaalametti qorannoon fayyadama bamaqaa irratti rakkoo jiru furuuf Afaan Orommtiin gaggeeffame mu'achuu baatus, Afaan Ingiliizitiin garuu kan jiru ta'uu ibsameera. Kanarra ka'uun, qoratichi weeb-saayitii adda addaa sakatta'uun qorannoowwan mata durichaan hidhata qaban argachuun dubbisee jira. Kanneen keessaa: Sihtriani, Retno (2010). Mata duree, “

An analysis of students' difficulties in using personal pronoun,” jedhu jalatti qoratichi qorannoo kana hojjate mala qorannoo ibsa ammamtaa fayyadamuun qorannoo isaa gaggeesseera. Akkasumas, meeshaalee funaansa odeeffannoo lama isaanis: gaaffii cufaa (filannoo)fi gaaffii banaa (deebii gabaabaa kenni) jedhu fayyadamuun odeeffannoo isaa funaannateera. Meeshaaleen funaansa odeeffannoo kunis, bamaqaa matayyaa irratti kan xiyyeeffateera. Malli iddatteessu qoratichi kun itti fayyadame iddatteessuu carraa qoqqooddii (cluster sampling)ti.

Qorannoon lammaffaan Dinnie Hijrie (2014) mata duree,”An analysis on students' error in using personal pronouns,” jedhu jalatti mala qorannoo qoraticha kanaa mala ibsa ammamtaafi akkamtaa fayyadamuun qorannoo isaa gaggeesseera. Akkasumas, meeshaalee funaansa odeeffannoo lama fayyadamee jira. Kunis, qormaata(bargaaffii)fi af-gaaffii fayyadamuun odeeffannoo isaa walitti qabateera. Malli iddatteessuu qoratichi kun itti fayyadame mala caarraa tasaa (randam sampling)dha.

Qorannoon sadaffaan immoo, Arifah Febri (2011) mata duree ,”Improving students’ ability in using personal pronoun,” jedhu jalatti mala qorannoo ibsa ammamtaafi akkamtaa fayyadameera. Akkasumas, meeshaalee funaansa odeeffannoo af-gaaffii barsiisaa Ingiliffaa, bargaaffiifi daawwannaa daree gaggeessun odeeffannoo walitti qabatee jira.

Qorannoowwan armaan olitti dhiyaatan sadan kanarraa ka’uun gama hubannoo barattootaa fayyadama bamaqaa matayyatiin jiru akka qoradhuuf karaa naa banee jira.

Boqonnaa Sadi: Saxaxaafi Mala Qorannichaa

3.1. Mala Qorannichaa

Boqonnaa kana keessaatti, gaafannoon hıncaaseffamin odeeffannoo ilaalcha barattootaafi barsiisotaa funaanudhaaf jecha gaafatamanii jiru. Qorannoo kana gaggeessuuf qorataan saxaxa ibsaa fayyadamee jira. Saxaxa ibsaa keessaa immoo, ibsa akkamtaafi ammamtaa yoo ta'u, sababoonni akkamtaafi ammamtaa fayyadameef ammoo, qorannoo kana caalatti qabatamaa taasisuuf jechaafi lakkoofsaan odeeffannoo waan funaannateefidha. Kana jechuun ammoo, qoratiichi mala qorannoo makaatti fayyadame jechuudha. Kunis gartokkeen mala kanaa saxaxa ibsaa kan jechisiisu yoo ta'u, gar biraan isaa mala kaayyeffamaadha. Sababni mala gaafannoo kaayyeffamaatti fayyadamuutis mijaa'ina qaaccessa odeeffannoo qorannichaatiif jecha. Kana malees, ulaagaaleen daawwii kutaa, sakatta'aa barruufi gaafannoon barattootaa dhiyaate akaakuu malichaa ibsaafi kaayyeffamaa ta'uu agarsiisa. Kana malees, kaayyoon qorannoo kanaa rakkoowwan barattootan walqabataniif furmaata barbaaduurratti xiyyeeffata waan ta'eef, qorannoo hujoo(applied research) fayyadameera.

3.2. Irraawwatama Qorannichaa

Manneen barumsaa mootummaa sadarkaa lammaffaa Godina Arsii, Aanaa Jajuu keessatti argaman keessaa Mana Barumsa Arbooyyee Sadarkaa Lammaffaa, Mana Barumsa Boolloo Sadarkaa Lammaffaafi Mana Barumsa Washabaa Sadarkaa Lammaffaa Kutaa 10^{ffaa} qofatu mala kaayyeffamaadhaan fudhatamee akka wiirtuu qorannoo kanaatti filatame. Xiyyeeffannoon qorannoo kanaa barattootni maqdhaala matayyaa hima keessatti akkamitti akka fayyadamanii fi akaakuu bamaqaa matayyaa irratti fulleeffachuun kan qoratamu ta'a. Bamaqaan matayyaa manneen barnootaa sadarkaa 1^{ffaa} fi sadarkaa 2^{ffaa} keessas darbuun hanga Qophaa'inatti kan baratamuudha. Haata'u malee, barattootni maqdhaala kana hima keessatti bakka barbaachisutti galchanii fayyadamuu irratti baay'ee burjaaja'u. Kanuma bu'uura godhachuun, qorataan kun barattootni bamaqaa matayyaa hima keessatti akkamitti akka fayyadaman adda baasee beekuuf hubannoo barattootaa qaaccessseera.

Karaa biraatiin, barsiisonni mana barumsichaa kun akka madda odeeffannootti ni fayyadu. Kana jechuun ilaalcha isaanii beekuuf osoo hintaane, kitaaba barnootaa kanatti fayyadamanii barsiisaa waan jiraniif, itti fayyadama bamaqaatiin walqabatee barattoota akkamitti akka hubachiisaniifi akkaataa maqdhaalli kitaaba barataa keessatti dhiyaate sun hojiirra oolaa jiran irratti gaaffilee gaafataman akka deebisan qofaaf.

3.3. Mala Iddatteessuu

Barattoota manneen barnootaa sadan kana keessatti argaman hundarraa, akkaataa itti fayyadama maqdhaala matayyaarratti odeeffannoo barbaaduuf gaafachuun (qorachuun) maallaqaafi yeroo akkasumas, meeshaalee barbaachisan gahaatti argacchuu waan nama gaafatuuf rakkisaadha. Kanaafuu, malleen iddatteessuu adda addaatti fayyadamuun barattoota manneen barnootaa kanneen keessatti argaman hunda bakka bu'uudhaan odeeffannoo qorannichaaf barbaachisu irraa funaannatan murteessuun filachuun hojii qorannichaati. Kana raawwachuuf qoratichi malleen iddatteessuu adda addaa keessaa iddatteessuu caarraa akkareetti (stratified sampling technique) fayyadameera.

Sababni qoratichi mala kana fayyadameef, mala kan biraa keessatti dhiiraafi dubbarri carraa walqixa ta'e argachuu dhabuu danda'u waan ta'eef, qoratichi ammoo saala lameenuu qixaan hirmaachisuu waan barbaaduuf barattoota manneen barnootaa sadarkaa 2ffaa sadiin kana keessatti argaman saala irratti hundaa'uun erga gareetti addaan baaseen booda dhibbeentaa qixa ta'een tokkoon tokkoo mana barnootatirraa saala lamaanuu fudhachuun odeeffannoo irraa funaannachuuf. Mala kana fayyadamuu ilaalchisee hayyuun Krishnaswami (2007:118-119) hawaasa qorannoon irratti adeemsifamu baay'ee bal'aafi caasaa hawaasaa garaagaraa kan of keessaa qabu yoo ta'e malli iddatteessuu caarraa akkaree kan fayyadu ta'uu isaa ibsa.

Iddattoo filachuu ilaalchisee hayyuun Arikunto (1998:120) states that if the subject is less than 100, it is better to take all of them as sample. But if the subject is bigger, it can take about 10-15% or 20-25% or more as the sample. Qoratichi hayyuu kana bu'uura godhachuun mana barnootaa sadanirraa waliigalatti barattoota 277 (%30), barattoota dhiiraafi dubaraatirraa caarraa qixa ta'een fudhachuuf barattoota 900 manneen barnootaa sadan kana keessa jiran garee saalaatiin haala gabatee gadii kanaan qoodee jira.

Gabatee 5: Faca'iinsa barattoota dhiiraafi dubaraa tokkoon tokkoo mana barnootaa agarsiisu.

T/L	Maqaa mana barnootaa	Saala barattootaa		Waliigala
		Dhiira	Dubara	
1	Mana Barumsa Arbooyyee sad. 2ffaa	240	90	330
2	Mana Barumsa Boolloo sad. 2ffaa	230	100	330
3	Mana Barumsa Washabaa sad. 2ffaa	190	50	240
	Waliigala	660	240	900

Kanatti aansuun, tokkoon tokkoo mana barnootatirraa barattoota dhiiraafi dubaraa argachuuf dhibbeentama kanaan (%30) fayyadamuun erga adda baaseen booda tokkoon tokkoo dareewwan mana barumsaatirraa ammoo, hamma dhiiraafi dubara barbaadamee mala caarraa tasaa ykn. mala lootooriitti (random sampling) fayyadamee adda baasuudhaan odeeffannoo irraa funaannatee jira. Tokkoon tokkoo manneen barnootaa gabatee 5 keessatti tarreeffaman keessaa iddattoo xumuraa barattoota dhiiraafi dubaraatirraa %30 kana fayyadamuun adda baaseera.

Haala kanaan, qoratichi manneen barnootaa qorannoon kun irratti adeemsifame waliigala barattootaa keessaa barattoota 277 ykn. dhibbeentaa 30'n iddatteeffaman kun barattoota manneen barnootaa sadan kana keessa jiran barattoota 900 kan bakka bu'aniidha. Haala kanaan barattoota manneen barnootaa sadarkaa 2ffaa Aanaa Jajuu saalarratti hundaa'uun garee jahatti qoode keessaa immoo, tokkoon tokkoo barattoota saalan adda bahanirraa mala carraa tasaatiin walitti qabee jira.

Haala filannoo qoratichaatiin Mana Barumsa Arbooyyee Sadarkaa 2^{ffaa}rraa barattoota dhiiraa 72fi dubara 27, Mana Barumsa Boolloo Sadarkaa 2^{ffaa}rraa barattoota dhiiraa 69fi dubara 30, Mana Barumsa Washabaa Sadarkaa 2^{ffaa}rraa barattoota dhiiraa 57fi dubara 15, waliigalatti barattoota 277 dhibbeentaa 30'n waliigala barattootaa bakka bu'an iddattoo filachuun qorannoosaa gaggeesseera.

Iddattoon inni dhumaa barsiisota barnoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaa barsiisaniidha. Barsiisonni kunneen bargaaftii qorannichaaf qophaa'erratti deebii akka kennaniif filatamanii jiru. Sababni isaan filatamaniifis ilaalcha isaanii beekuuf osoo hintaane wayita bamaqaa Afaan Oromoo kitaabicha keessaa barsiisaa turanitti akkaataa itti fayyadama bamaqaa matayyaa irratti akkamitti barattoota akka hubachiisaniifi haalli dhiyeessi isaanii akkam akka tureefi maal ta'uu akka qabu yaaxinaalee hiika bamaqaatiin walqabsiisanii akka deebisaniif qofa. Manneen barnootaa kana keessatti baay'inni barsiisota Afaan Oromoo barsiisan jaha (6) yemmuu ta'an, isaan kun ammoo qorannichaaf barbaachisaa waan ta'aniif mala iddatteessuu akkayyoo (purposive sampling) gargaaramuun akkuma jiranitti jahanuu fudhatamaniiru. Sababni qorataan mala iddatteessuu kana filateef ammoo, kaayyoo qorannoo kanaa galmaan gahuuf dhimmi kallattiin waan isaan ilaallatuuf. Baay'ina namoota odeeffannoon irraa funaannamu akkuma jiranitti kan fudhataman ta'ee dhimma qorannoo sanaa itti dhiyeenyaan kan beekan yoo ta'e mala iddatteessuu kanatu daran barbaachisa jechuudha.

3.4. Meeshaalee Funaansa Odeeffannoo

Meeshaaleen funaansa odeeffannoo kamiyyuu dhibbaan dhibbatti odeeffannoo sirriifi fudhatama qaban argamsiisuuf ga'aa ta'e akka hinjirre Kuman(2005:119) yoo ibsu, "None of methods of data collection provides 100 percent accurate and reliable information," jedha.

Haata'u malee, qorannoo kana gaggeessuuf qoratichi baasiifi yerootti fayyadamuuf meeshaalee mijatoofi odeeffannoo gahaa ni argamsiisu jedhee kan filate gaaffii qormaataa, kitaaba barattootaa sakatta'uufi daawwannaadha.

3.4.1. Daawwannaa Daree

Kaayyoon daawwii daree akka waliigalatti adeemsa baruubarsiisuu afaanii keessatti hubannoo barattootni fayyadama bamaqaa irratti qaban ilaaluun bu'aa argame kutaa qaaccessa qorannoo kanaa keessatti ibsuudhaan argannoo tokkorra gahuuf yaadameeti.

Karaa biraatiin immoo, deebiiwwan barattootni kennan kan hojii sirna baruufi barsiisuu gola keessatiin walgituu dhiisuu mala. Qaawwa walgitiinsa dhaba deebiwwaniitiin

uumamuu malu kana duuchuuf, tooftaan daawwii daree caaseffame (structured classroom observation technique) kutaa barnoota Afaan Oromoo keessatti hubaannoon barattootaa akkaataa itti fayyadama bamaqaa matayyaa irratti maal akka fakkaatu, hubannoon jiraachuufi dhibuu isaa mirkaneessuuf, tooftaaleen bamaqaa matayyaa galumsa keessatti ittiin barsiisan hanqina qabaachuufi qabaachuu dhiisuu isaa mirkaneessuuf, akkaataa barsiisonni afaan Oromoo kutaalee kanneen ittiin barsiisan walhubannoo kutaa (classroom interaction) itti uuman sakatta'uuf; akkasumas, beekumsa barsiisonni bamaqaa matayyaa irratti qaban hangam akka ta'e ittiin ilaaluuf, muuxannoo barumsa bamaqaa Afaan Oromoo barsiisotaafi barattootaa (haalota kutaa, maaloota barsiisuu, shaakala itti fayyadama bamaqaa dagaagsuufi kan kana fakkaatan) ilaaluuf qophaa'een daawwiin daree adeemsifamee jira.

Sababni meeshaaleen kun kaayyoo kanaaf filatameefis, hojiirra oolmaa sirna barnootaa tooftaa kanaan osoo sakatta'amee wanta ijaan mul'atu tokko argachuuf salphaa waan ta'eef (Sowell, 1996:216).

Adeemsa daawwannaa kana gaggeessuu keessatti qorataan akka barataatti hirmaachudhaan osoo hintaane daawwataa ta'uudhaan Guraandhala 1- Caamsaa 5tti dareewwan manneen barnootaa qorannoon kun irratti adeemsifame daawwatee jira.

3.4.2. Bargaaffii

Gaaffannoon ilaalcha barattootaa hubachuufi odeeffannoo kallattiidhaan qorataan barbaadu funaanuuf caacculee qorannichaa kan akka cimina hubannoo akkaataa itti fayyadama bamaqaa irratti barattootni qaban, fayyadama bamaqaa matayyaatiin walqabatee rakkinni barattoota muudatu jiraachuufi dhiisuu isaa, fayyadama bamaqaa matayyaa keessatti rakkoon barattoota muudatu maal kan jedhuufi hamma hubannoo barattootni qaban sakatta'uuf akkasumas, haalli hubannoo barattootaa itti fayyadama bamaqaa keessatti maal akka fakkaatu ibsuuf kan qophaa'eedha.

Sababni meeshaa kana fayyadamuu yeroo gabaabaa keessatti odeeffannoo bal'aa odeeff-kennitoota heddurraa baasiifi xaarii salphaadhaan argachuuf nama gargaara (Popper, 1959; Ackroyd & Hughes, 1981)

Bar-gaaffii kanas, kutaalee lamatti addaan baasuun kutaa duraa keessatti gaaffii cufaa(closed-ended questionnaire) kudha saddeet akkasumas,kutaa lammaffaa keessattis gaaffilee bakka duwwaa kudha saddeetidha. Xiyyeeffannoon gaaffilee kanniinis, gosa bamaqaa matayyaa irrattiidha.

3.4.3. Kitaaba barattootaa sakatta'uu

Kunis, akkaataa bamaqaan matayyaa kitaaba barattootaa keessatti qophaa'an, mala ittiin barsiifamuuf qophaa'e sakatta'uu, haala gochaaleen shaakala barattootatiif dhiyaatan itti qophaa'an, ciminaafi hanqina bamaqoota kitaaba keessatti dhiyaatan adda baasuuf sakatta'amee jira.

Gaafannoo barattootaaf qophaa'e keessatti kutaawwan bamaqaa matayyaa (bamaqaa matimaa, bamaqaa aantimaa, bamaqaa abbummaafi bamaqaa maqibsa abbummaa) baay'inaafi lakkoofsa gaaffilee bamaqoonni kunniin irratti argaman gabatee gadii keessatti tarreeffamee jira.

Gabatee 6:Dabalee 'A' jalatti baay'ina gaafannoo bamaqaa matayyaa barattootaaf dhiyaate agarsiisu.

T/L	Bamaqaa matayyaa	Lakkoofsa gaaffilee bamaqootaa		Waliigala
		Gaaffilee filannoo	Gaaffilee bakka duwwaa	
1	Bamaqaa matimaa	2,3,5,11	1,2,8,9,13,14	10
2	Bamaqaa aantimaa	1,6,8,9	3,4,6,7,10,11,12	11
3	Bamaqaa qabeenyaa	4,7,13,16	5,15	6
4	Bamaqaa maqibsa qabeenyaa	10,12,14,15,17,18	16,17,18	9
	Waliigala	18	18	36

3.5. Dhiyeessafi Tooftaa qaaccessa odeeffannoo

Odeeffannoon meeshaalee adda addaa asii olitti eeramaniin walitti qabame erga gabateedhaan dhiyaate booda (harki guddaan isaa), haqa kutaa sakatta'a barruulee

keessatti mari'atame bu'uura godhachuudhaan qaacceffame/ hiika argatee jira. Odeeffannoon armaan gadiitti dhiyaatan dhibbeentaadhaanfi ibsa jechaatiin qaacceffamanii jiru.

Hayyuun John Tukey(1961) toora intarneetii irratti gadi dhiisuun akka ibsetti,"Procedures for analyzing data, techniques for interpreting the results of such procedures, way of planning the gathering of data to make its analysis easier, more precise or more accurate, and all the machinery and results of (mathematical) statistics which apply to analyzing data." Akka yaada hayyuu kanaatti milkaa'ina qaaccessa odeeffanno tokkootiif karoorri odeeffannoo funaanuuf taasifamu, malli odeeffannoo sana ittiin hiikaniifi duraa-duubni ittiin qaacceffamu murteessaa ta'uu isaa agarsiisa.

Akkaataa kaayyoo qorannichaa irratti hundaa'uun odeeffanichi qaacceffameera. Kana jechuun, odeeffannoo barattootarraa argame gara dhibbeentatti jijjiiruun agarsiisudha. Qorannoon kun meeshaalee funaansa odeeffannoo adda addaatti fayyadamuun qaacceffameera. Odeeffannoon qaacceffamus meeshaalee funaansa odeeffannoo irratti hundaa'un duraa duubaan dhiyaateera.

Odeeffannoofi ragaalee meeshaalee funaansa odeeffannoo armaan oliitin walitti qabame haala armaan gadiitiin qaacceffameera.

1. Ka'umsa qorannichaa irratti hundaa'uun odeeffannoo adda baasuu ykn. qoqqooduu
2. Gaafannoo barattootaaf qophaa'e irratti hundaa'un deebii isaanii gosa bamaqaa matayyaatiin ramaduu.
3. Odeeffannoo gaafannorraa argame gabateen kaa'uu
4. Odeeffannoo gaafannorraa argame unkaa Febri (2011) qorannoo isaa "Improving Students' Ability in Using Personal Pronoun Through Contextual Teaching Learning," jedhu keessatti fayyadame irratti hundaa'uun qorannichi qorannoo isaa qaaccesseera.

$$P = F/N \times 100\% \quad P = \text{Percentage}$$

F = Frequency of wrong answer, N = Number of sample

Yaada waliigalaa tokko kaa'uuf hubannoo barattootaa dhibbeentaan gabatee keessatti ibsame sana laakka'uun adda baasuu.

Hubannoo barattootaa erga addaan baaseen booda, hubannoo isaanii gosa maqdhaala matayyaa irratti hundaa'uun boqonnaa afur keessatti qoqqooduun qaacceeffameera.

5. Odeeffannicha hiika itti kennuu.
6. Odeeffannicha cuunfaaf dhiyeessuu

Boqonnaa Afur: Dhiyeessaafi Qaaccessa Odeeffannoo

Boqonnaan kun kan hammatu odeeffannoo gaaffilee bu'uuraa boqonnoo tokko ka'umsa qorannoo keessatti ka'aniif deebiiwwan argaman kan itti qaaceffamanii dhiyaataniidha. Odeeffannoon qaaceffamanii dhiyaatanis, daawwannaa daree, sakatta'a barruufi gaafannoo barattootaafi barsiisotaa dhiyaataniidha.

4.1. Qaaccessa gaafannoo barattootatirraa argame

Gaafannoo dabalee “A” jalatti dhiyaatan qabxiilee ijoo qorannoo kanaa ta'an kan akka akkaataa barattootni hima Afaan Oromoo keessatti bamaqaa matayyaatti fayyadaman, itti fayyadama bamaqaa matayyaatiin walqabatee rakkoolee isaan muudatu, daawwannaa dareefi sakatta'a kitaaba barattootati.

4.1.1. Qaaccessa odeeffannoo bamaqaa matayyaa hima keessatti akka matima himaatti fayyadamuu irratti.

Gaafannoo barattootaaf dhiyaate keessatti gaaffilee bamaqaa akka matima himaatti fayyadamuu ilaalchisee gaafatamaniiru. Gaaffilee kanniin barattootni %78.36 ta'an gaafficharratti hubannoo waan qabaniif deebii sirrii deebisaniiru. Haata'u malee, kaayyoon qorannoo kanaa fayyadama bamaqaa matayyaa irratti barattoota hubannoo hinqabne erga adda baaseen booda haala gabatee armaan gadii keessatti taa'een qaaccesseera. Kunis, gaaffileen filannootiifi bakki duwwaan bakka lamatti addaan bahuun dhibbeentaafi ibsa jechaatiin qaaceffamaniiru.

Gabatee 7. Deebii gaaffilee cufaa waa'ee bamaqaa matimaa (subject pronoun) ilaalchisee barattootni deebisan.

Bamaqaa matayyaa	Lakkoofsa gaaffilee bamaqaa matimaa	Baay'ina barattootaa gaaficharratti hubannoo hinqabne	%
Bamaqaa matimaa (subject pronoun)	2	12	6.66
	3	7	3.88
	5	15	8.33
	11	5	2.77
Waliigala	4	39	21.64

Akka oddeeffannoo gabatee (7) kanaatti bamaqaa matayyaa akka matima himaatti fayyadamuu ilaalchisee barattootni 39 (%21.64) hubannoo hinqaban. Bifa gaaffilee walfakkaatan irratti hubannoon barattootaa adda adda ta'uu isaa agarra. Kunis, tokkoon tokkoo gaafiichaatiirraa kan xiinxalamu harki 8.33 ykn. barattootni 15 bamaqaa matayyaa akka matima himaatti fayyadu unkaa isaa adda baasanii beekuu irratti huabannoo waan hinqabneef, bamaqaa matayyaa ta'uu isaa qofaan akka matimatti fayyadamu.

Fakkeenyaaf, Kitaaba Afaan Oromoo Kutaa 10ffaa gilgaala 5, fuula 45 irratti argamu akka hojjataniif barsiisaan haala kanaa gadiitiin qajeelchee jira. Bamaqoota gabatee olii keessatti barreeffaman akka matimaatti fayyadamaa hima ijaaraa jechuun kenneef keessaa barattootni %90 ta'an hojjachuu isaanii daawwannaa taasifamerraa hubachuun danda'ameera. Kanneen hafan (%10) garuu, sababa kitaaba keessatti bamaqaan akka matimaatti tajaajilu unkaan isaa kana fakkaata jedhee adda baasee waan hinjirreef bifa bamaqichaa geeddaruun fayyadamanii jiru.

Karaa biraatiin, harki 6.66 ykn. barattootni 12 yeroo hundaa bamaqaan matima himaa ta'u jalqaba himaatti argamuun kan gocha tokko raawwatu ykn. raawwachiisaa ykn. ammoo, kan waa'een isaa dubbatamuudha jechuudhaan sababa yaadaniif, walakkaa himaatti matimni nigala jedhanii hinyaadan. Kanarraa kan ka'e, bakka qubata matimaa jalqaba himaa qofarra yoo galee barreeffame hubatu.

Harki 3.88 ykn. barattootni 7 ramaddiin hima keessatti ibsame ykn. ramaddiin himichaa bamaqaa matimaa kam waliin akka deemu hubannoo hinqaban waan ta'eef, bamaqaa ramaddii himaa faana hindeemne fayyadamu. Bamaqaan ramaddii himaa faana walsimuu akka qabu kuusaan jechoota adda addaa World Book Encyclopedia (1994:819) yoo ibsu, "Personal pronouns must agree with their antecedents in number, person, and gender," jedha. Kunis, barattootni bamaqaa kana akka matima himaatti fayyadamuu keessatti hiikuma matimaa qofaan laaluun itti fayyadamuun walsimsiisuu irratti hubannoo waaan hinqabneef dogoggoraaf kan isaan saaxiluudha. Qabxii kana jalatti qoratiichi odeeffannoon daawwii kutaatiirraa argate hojiilee adda addaa adeemsa baruu barsiisuu keessatti dalagaman ilaalchisee haqni barattoota biraa ka'e bamaqaa ogummaalee afaanii waliin barsiisuu akka caasaa mata dureen isaa haalan ofdanda'e hinta'initti (ogummaalee dubbisaa keessatti haala al-kallattiidhaan taa'e) akka mata dureetti fudhachuudhaan

barsiisutu jira. Barattootni dhaggeeffachuu malee shaakalli bamaqaatti fayyadamuu ilaalchisee taasifamu homtuu hinjiru. Kun immoo, akkaataa qophii barnoota bamaqaa ykn. caas-luga Afaan Oromooratti hanqinni jiraachuu agarsiisa.

$$P = F/N \times 100\% ; P = 39/180 \times 100\% = 5.41$$

Walumaagalaatti bamaqaa matayyaa akka matima himaatti fayyadamuu keessatti harki 21.64 avreejjidhaan yoo laalamu %5.41 ta'a.

Gabatee 8. Deebii gaaffilee bakka duwwaa bamaqaa matimaa ilaalchisee barattootaaf dhiyaate.

Bamaqaa Matayyaa	Lakkoofsa gaaffilee bamaqaa matimaa	Baay'ina barattootaa gaaficharratti hubannoo hinqabne	%
Bamaqaa matima	1	9	5.00
	2	2	1.11
	8	5	2.77
	9	11	6.11
	13	0	0
	14	16	8.88
Waliigala	6	43	23.87

Akka odeeffannoo gabatee kanaatti dhibbeentaan barattootni gaaficharratti rakkoo qaban gargar ta'us hundinuu bamaqaa matimaa filachuu (pronoun reference) irratti hubannoo hinqaban. Kanneen keessaa lakkoofsa gaaffii(13) irratti barattootni hundinuu rakkoo tokkollee kan hinqabne akka ta'e mul'isa. Sababni isaa gaaffichi kallattimaan deebi'uu kan danda'u ta'uu isaa agarsiisa.

Daawwii daree taasifame irraa hubannoon barattootaa baay'ee laafaa ta'uu isaati. Fakkeenyaaf, bamaqaa akka matima himaatti fayyadamuu keessatti baay'een isaanii jalqaba himaatirra fiduun fayyadamuu malee barreeffamaan unkaa ykn. bifa bamaqichaa matimaaf ta'u sana adda baasanii hinhubatan. Kanarraa kan ka'e dogoggora baay'eef

saaxilamu. Unkaan ykn. bifni bamaqaa matimaaf ta’u boqonnaa 2, fuula 19, gabatee lakkoofsa 2 keessatti barreeffamee jira.

Akka waliigalatti bamaqaa matayyaa akka matima himaatti fayyadamuu keessatti harki 23.87 hubannoo hinqaban. Kunis,avreejjiin yoo laalamu %3.98 ta’uu isaa mul’isa.

Akkasumas, walsimannaa bamaqaa matimaafi gochima irrattis barattootni kun hubannoo akka hinqabne deebii gaafichaatiirraa tilmaamuun nama hirrakkisu.

4.1.2. Qaaccessa odeeffannoo bamaqaa matayyaa hima keessatti akka aantimaatti fayyadamuu irratti

Gaafannoo filannootiifi bakka duwwaa barattootaaf dhiyaate keessatti bamaqaa matayyaa hima keessa galchuun akka aantima himaatti fayyadamuu ilaalchisee barattootni %69.4 hubannoo kan hinqabne ta’uu adeemsa qorannoo kanaa keessatti hubatameera. Kanarraa ka’uun, haala gaaffilee irratti hundaa’uun baay’ina barattootaa gabatee 9fi 10 keessatti tarreeffaman bamaqaa matayyaa akkamitti akka fayyadaman irratti deebii isaan gaafannoof kennan dhibbeentaafi ibsa jechaatiin haala armaan gadiitiin qaacceffameera.

Gabatee 9. Deebii gaaffilee cufaa odeeffannoo bamaqaa aantimaa (object pronoun) ilaalchisee deebi’e.

Bamaqaa matayyaa	Lakkoofsa gaaffilee bamaqaa aantimaa	Baay’ina barattootaa Gaafficharratti hubannoo hinqabne	%
Bamaqaa aantimaa	1	18	10
	6	12	6.66
	8	1	0.55
	9	6	3.33
Waliigala	4	37	20.54

Akka ibsa gabatee kanaatti barattootni 18 ykn. %10 bamaqaa matayyaa tajaajila aantimaatiif oolu adda baasanii beekurratti hubannoo hinqaban. Kunis, himoota xaxaa keessatti bakki qubata aantimaa eessa? Kan gocha hima kanaa raawwateefi kan gochi himichaa irratti raawwate kami? Gaaffilee jedhan kanarratti himoota xaxaa kana keessaa baasurratti hanqina hubannoo qabaachuun isaanii ifaadha.

Fakkeenyaaf, Kitaaba Afaan Oromoo Kutaa 10ffaa bamaqoota fuula 44, gabatee 1 keessatti kennaman akka aantima himaatti fayyadamuun hima akka ijaaran hojiin golaa kennameef keessaa barattootni %60 ta'an bamaqoota kanneen akka aantima himaatti fayyadamuun hima ijaaru keessatti hubannoo waan hinqabneef akkas ta'innaa yaada jedhutti fayyadamanii hima ijaaru.

Kan biraa ammoo, barattootni 6 ykn. % 3.33 waan loojikii fayyadaman fakkaatu. Bakka duwwaa himichaatti kan filannoorra jiru hundinuu yoo gale sirriidha jedhanii yaadu. Akkasumas, barattoota kanaaf bamaqaan matima himichaa murtaa'us, murtaa'uu baatuus waan gatii hinqabne fakkaata. Kun ammoo, hubannoon barattoota kanaa hammam akka ta'e nutti agarsiisa.

Qaaccessa gaafannoo barattootaa kanarratti daawwannaa taasifameen akka hubatamutti haalli barattootnifi barsiisonni adeemsa baruu barsiisuu afaanichaa keessatti itti kaka'an keessaa inni sirritti mul'atu gaaffilee barattootni cimoo ta'an tokko tokko kaasan qofaadha. Haalli jireenya barattootaa ykn. gochoonni adda addaa kutaatti calanqisu hinjiru. Kanarraa kan ka'e, bakka qubata aantimaa hima xaxamaa keessatti adda baasanii hinhubatan. Barsiisonni immoo, seera caasichaa duukaa deemuun fakkeenya muraasan ibsuutu jira. Kan biraa immoo, haalli qophii gilgaala kitaaba barataa irratti argamu kan barataa hirmaachisuu miti. Haalli barattootni itti fayyadama bamaqaa matayyaa irratti gochoota adda addaa kutaa keessatti dalagamu fudhachuun jaalala dalagaawwan kanaa ofkeessatti uumuun sirritti hojjatanii, hubannoon isaan itti fayyadama bamaqaa irratti qaban nicimaa ture. Haalli kun garuu kutaatti hincalaqqisu.

Boqonnaa 2, fuula 21-22tti bifti bu'uuraa bamaqoota matayyaa aantima kallattii yoo ta'u, akka antima al-kallattiitti immoo dubbachiiftuu xumuraa dheereffachuu isaa Gumiin Qormaata Afaan Oromoo (1995:258) irratti ibseera. Haalli kun kitaaba barnoota Afaan Oromoo keessatti kan hinjirre ta'uu isaati.

Karaa biraatiin, bamaqaan akka aantima durduubetti tajaajiluu isaa boqonnaa 2 keessatti ibsame kun Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10ffaatiin walbira qabamee yoo laalamu kitaabicha keessa kan hinjirre ta'uu isaati.

Walumaagalaatti bamaqaa matayyaa akka aantima himaatti fayyadamuu keessatti dhibbeentaan hanqina hubannoo barattootaa 20.54 ta'u avreejjidhaan %5.13 ta'a.

Gabatee 10. deebii gaaffilee bakka duwwaa bamaqaa aantimaa (object pronoun) ilaalchisee deebi'e.

Bamaqaa Matayyaa	Lakkoofsa gaaffilee bamaqaa aantimaa	Baay'ina barattootaa Gaafficharratti hubannoo hinqabne	%
Bamaqaa Aantimaa	3	9	5
	4	10	5.55
	6	13	7.22
	7	18	10
	10	12	6.66
	11	14	7.77
	12	12	6.66
Waliigala	7	88	48.86

Akka odeeffannoo gabatee kanaatti dhibbeentaan itti fayyadama bamaqaa matayyaa akka aantima himaatti jiru bamaqaa matimaa caalaa hanqinni hubannoo jiraachuun isaa tilmaamuun nama hirrakkisu. Kunis, gaaffilee filannootirra dhibbeentaan gaaffilee bakka duwwaa guutuu kan dabaleef unkaa bamaqaa akka aantimaatti fayyadu gaaffannoo keessatti barreeffamee waan hinjirreef, bifa isaa kanneen birootirraa adda baasanii beekuu irratti hubannoo akka hinqabne mul'isa. Akkasumas, rakkinni hubannoo barattoota kanarraa calaqqisu bamaqaan bakka qubate sanatti tajaajila akkamii akka kennu beekuu dhabuu (*ambiguous*); hima keessatti bamaqaa akka aantimatti tajaajilu filatanii (*pronoun reference*) itti fayyadamurratti hubannoo dhabuu; bamaqaa bakkaaf hinbarbaachifne filatanii itti fayyadamuu (*unclear pronoun reference*)dha.

Bamaqaa matayyaa caasaa himaa keessatti akka aantima himaatti fayyadamuu ilaalchisee yaanni gabatee oliitirraa mul'atu haaluma boqonnaa lama qorannoo kanaa keessatti ka'een 'rakkoowwan itti fayyadama bamaqaatiin walqabatan' mata duree jedhu jalatti

akka ibsametti barattootni kunis (matima, gochimafi aantima) walsimsiisanii fayyadamurratti hanqina hubannoo qabaachuu isaanitu mul'ata.

Yaaduma olitti ka'e kanaan walqabsiisuun gaheen barsiissaafi barattootaa kutaatti daawwatame haalli baruu barsiisuu isa tooftaa barsiifataa keessatti calaqqisu yoo ta'u kutaa muuxannoon akkanaa irra deddeebidhaan dalagamutti hubannoon barattootni itti fayyadama bamaqaa matayyaa irratti qaban nijira jechuun rakkisaadha. Kunis, jireenya barattootaa gara fuulduratti rakkoo kan uumuudha. Kana jechuun, akkuma daree barnoota a keessatti callisanii dhaggeeffatan hawaasummaafi waltajjii adda addaa irrattis kan callisan yoo ta'e jireenya isaanirratti rakkoo niuuma.

Walumaagalatti bamaqaa matayyaa akka aantima himaatti fayyadamuu keessatti dhibbeentaan hanqina hubannoo barattootaa 48.86 avreejjiin yoo laalamu %6.98 ta'a.

Caasaa himaa keessatti itti fayyadamurratti hubannoon isaan qaban gadaanaa ta'uu isaati. Haata'u malee, waliin dubbii keessatti namoonni osoo hinbeekin itt fayyadamu.

4.1.3. Qaaccessa odeeffannoo bamaqaa matayyaa hima keessatti akka bamaqaa abbummaatti fayyadamuu irratti.

Gaafannoo filannoofi bakka duwwaa barattootaaf dhiyaate keessatti bamaqaa matayyaa hima keessa galchuun akka bamaqaa abbummaatti fayyadamuu ilaalchisee barattoota gaafannoof dhiyaatan keessaa %36.65 kan ta'an hubannoo kan hinqabne ta'uu isaa adeemsa qorannoo kanaa keessatti hubachuun danda'ameera. Kanarraa kan ka'e, haala gaaffilee irratti hundaa'uun deebii barattootni gabatee 11fi 12 keessatti tarreeffaman gaafannoof laatan dhibbeentaafi ibsa jechaatiin qaaceffameera.

Gabatee 11. Deebii gaaffilee cufaa odeeffannoo bamaqaa abbummaa (possessive pronoun) ilaalchisee deebi'e.

Bamaqaa Matayyaa	Lakkoofsa gaaffilee bamaqaa abbummaa	Baay'ina barattootaa Gaaficharratti hubannoo hinqabne	%
Bamaqaa abbummaa	4	20	11.11
	7	18	10.00
	13	2	1.11
	16	1	0.55
Waliigala	4	41	22.77

Ibsa gabatee kanaatirraa bamaqaan abbummaa bakka qubataa irratti hundaa'ee tajaajila ibsaas kennuu danda'a waan ta'eef, akka bamaqaa abbummaatti bifti ykn. unki isaa nijijjiiramamoo hinijjiiramu yaada jedhurratti barattoota burjaajessutu mul'ata. Haata'u malee, qabxiin guddaan odeeffannoo kanaatirraa ibsuu dandeenyu muuxannoon barattootni itti fayyadama bamaqaa kanaa irratti qaban caasaa himoota salphaa ta'aniifi hiikaaf baay'ee hinulfaanne keessatti fayyadamuu kan danda'an ta'uu isaati.

Fakkeenyaaf, Kitaaba Afaan Oromoo Kutaa 10ffaa keessatti qophiin bamaqaa abbummaa haala barattootni shaakaluun hubachuu danda'aniin osoo hinta'in karaa naannawaatiin waan dhiyaateef barattoota shaakalchiisuuf kan ooluu miti. Fakkeenyaaf, gilgaala 4, fuula 86, lakkoofsa gaaffii 3fi 6 irratti dhiyaatan bakka qubataatin akka bamaqaa maqibsa abbummaatti kan fayyadaniidha.

Akka ibsa gabatee kanaatti bamaqaa matayyaa akka bamaqaa abbummaatti fayyadamurratti dhibbeentaan hanqina hubannoo barattootaa (22.77) avreejjiin yoo laalamu (%5.69)

Gabatee 12. Deebii gaaffiilee bakka duwwaa odeeffannoo bamaqaa abbummaa ilaalchisee barattootan deebi'e.

Bamaqaa Matayyaa	Lakkoofsa gaaffilee bamaqaa matayyaa	Baay'ina barattootaa gaaficharratti hubannoo hinqabne	%
Bamaqaa Abbummaa	5	16	8.88
	15	9	5
Waliigala	2	25	13.88

Akka ibsa gabatee kanaatti haaluma kana dura gabatee (9) jalatti ibsetti barattootni caasaa himoota salphaafi hiikaaf nama hirrakisne keessatti fayyadamuu akka danda'an ibseera. Haata'u malee, himoota caasaadhaan xaxaa ta'an keessatti muuxannoon isaan itti fayyadamuuf qaban baay'ee gadaanaa waan ta'eef, gaaffii lakkoofsa 5 irratti barattootni 16 dhibbeentaa 8.88tiin hanqina hubannoo akka qaban nimul'ata. Akkasumas, himoota akkanaa kana keessti maqaa kallattiin himicha keessatti hinibsamin (*vague*) tokkoof

caasaa himichaatiirraa laaluun bamaqaan himicha sirreessuu danda’u kam akka ta’e waan hintilmaamneef hamma hubannoo isaanii nutti agarsiisa.

Kan biraa ammoo, hima akka akeekaa (hint)tti kenname irraa ilaaluun gaafannoodhaaf bamaqaa deebii ta’uu danda’u gosa bamaqichaa keessaa baasuu irratti hubannoo bamaqichaa dhabuun (*unclear pronoun reference*) akkuma jirutti fayyadamuu. Akkuma boqonnaa 2, fuula 23, gabatee 4 keessatti ibsuuf yaalametti bamaqaan abbummaa bakka qubata hima keessatti qabu irratti hundaa’ee tajaajila adda addaa kan kennu ta’uu isaa fakkeenya gabaticha keessatti kennamerraa hubachuun ni danda’ama

Akkaataa daawwii kutaa taasifameen barsiisan ibsa caasichaa akka mata dureetti fudhatame nilaata; barattootnis yaadannoo barsiisaan gabateerratti laatu nibarreeffatu. Hirmaanna barattootaa inni haalan yeroo bal’aa fudhatu, ibsa barsiisaan laatu dhaggeeffachuu, yaadannoo qabachuu, yeroo tokko tokko gaaffii gaafachuu (barattoota cimoodha). Kaka’umsi barattootni daree barnootaa keessatti qaban gadaanaadha. Dhaggeeffachuufi barreessudhaan alatti shaakaluun, haala jireenya isaanii qabatamaa ta’e tokko ibsuun ykn. dalaguun hinjiru. Haala qophii mata duree kanaa irratti kan kitaaba barnootaa keessatti qophaa’e (fakkeenyaaf gilgaala barattootni akka hojjataniif kitaaba keessatti dhiyaate) kan marii barattootaa yaada keessa galche waan hinta’iniif barattoota ciccimoon alatti hundinuu kan callisaniidha. Kun immoo, haalli qophii bamaqaa akka waliigalatti kitaaba barnoota Afaan Oromoo keessatti xiyyeeffannoo itti laatuun kan hinqophoofne isaattu calaqqisa.

Walumaa galatti, hanqinni hubannoo barattoota 25 avreejjiin yoo ibsamu (%6.94) ta’a. Kunis, unkaa $P = F \times 100\% / N \times n$, $P = 25 \times 100\% / 180 \times 2$; $AV. = \%6.94$

4.1.4. Qaaccessa odeeffannoo bamaqaa matayyaa hima keessatti akka maqibsa abbummaatti fayyadamuu irratti.

Gaafaannoo bakka duwwaafi filannoo barattootaaf dhiyaate keessatti bamaqaa matayyaa hima keessa galchuun akka maqibsa abbummaatti fayyadamuu irratti barattoota gaafannoon dhiyaateef keessaa %80.51 kan ta’an gaaffilee dhiyaataniif irratti hubannoo kan hinqabne ta’uun isaanii deebii isaan gaafannoof laatan irraa adeemsa qorannoo kanaa keessatti hubachuun danda’ameera. Kanarraa ka’uudhaan, haala gaaffilee irratti

hundaa'uun deebiin barattootni gabatee 13fi 14 keessatti tarreeffaman gaafannoof laatan dhibbeentaafi ibsa jechaatiin qaacceffameera.

Gabatee 13. Deebii gaaffilee cufaa odeeffannoo bamaqaa maqibsa abbummaa ilaalchisee barattootan deebi'e.

Bamaqaa Matayyaa	Lakkoofsa gaaffilee bamaqaa maqibsa abbummaa	Barattoota gaafficharratti hubannoo hinqabne	%
Bamaqaa maqibsa Abbummaa	10	8	4.44
	12	5	2.77
	14	26	14.44
	15	13	7.22
	17	10	5.55
	18	7	3.88
Waliigala	6	69	38.3

Akka odeeffannoo gabatee kanaatti itti fayyadama bamaqaa maqibsa abbummaa ilaalchisee gaaffilee 6'n dhiyaatan irratti hubannoon barattootni qaban adda adda. Gaaffilee odeeffannoo tokkoof ykn. bifa walfakkaatuun dhiyaatan irratti hubannoo barattootaa gidduutti garaagarummaan maaliif uumame? Gaaffii kanaaf yaada armaan gadiitti diyaatetu deebii ta'a. Kunis, itti fayyadama bamaqaa kanaatiin walqabatee caasaa himaa keessatti yeroo fayyadaman (fkn. Ramaddii, lakkoofsa, koorniyaafi maayii) himicha keessa jiruun walsimuufi walsimuu dhabuu irratti hanqina hubannoo qabaachuu barattootaatu mul'ata. Fakkeenyaaf, gaaffii lakkoofsa 14 irratti barattootni 26 dhibbeentaa 14.44 hanqina hubannoo qabaachuu isaaniitu mul'ata. Haala gaaffii kanaatiin barattootni kunniin, "Barataan kamiyyuu" yaada jedhu kanaaf maqdhaala danuu 'Isaanii' jedhuun akka walsimutti fudhatanii itti fayyadamu. Yaanni barataan kamiyyuu jedhu garuu, yaada qeenxee bakka bu'a waan ta'eef, deebii isaanitirraa hamma hubannoo itti fayyadama bamaqaa kanaa irratti qaban tilmaamuun nama hirrakkisu.

Akkasumas, unkaa bamaqaa walfakkaatu tokko bakka qubata hima keessatti qabu irratti hundaa'ee tajaajila garaagaraa akka qabu irrattis hubannoo akka hinqabne agarsiisa.

Unkaan bamaqaa abbummaafi bamaqaa maqibsa abbummaa waan walfakkaataniif bakka qubata caasaa himaa keessatti qabuun malee, addaan baasuun kan hindanda'amne ta'uu isaa odeeffannoon Wikipedia irraa argame ni ibsa. "Some forms of the possessive adjective and possessive pronouns are the same. So, you have to look at how they are used in the sentence." Kanumaan walqabatee, hubannoo barattootatirraa wanti mul'atu bamaqaa unkaa adda addaa qabu bakka qubataa tokkomatti galchani fayyadamuun darbee darbee nijira. Kun ammoo, bamaqaa hima keessatti hammam sirnaan fayyadamuu danda'u kan jedhu ifa baasa.

Karaa biraatiin, akkaataa itti fayyadama bamaqaa matayyaa ilaalchisee barattootni sadarkaa himtee (theory)tiin wanti isaan beekan beekumsa waraqarra jiru ykn. barreeffamaan mul'aturratti kan hundaa'e ta'uu mala. Kanarraa kan ka'e, hubannoo itti fayyadama bamaqaa irratti isaan qaban ijaan ilaaluun mirkaneeffachuun barbaachisaadha.

Haala kanaan, amala barattootaafi barsiisotaa sakatta'uuf kutaatti daawwatameen yemmuu walqabsiifamee ka'u, haala baruu barsiisuu keessatti taasgabbiin jiraatus yeroo barnootaa isaanii irratti sirnaan fayyadamuun wayitii sana xumuruun hinjiru. Haala kana qabiyyee bamaqaa keessatti qophaa'een walbira qabamee yoo laalamu qabiyyeen mata durichaa Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10ffaa keessatti baay'ee xiqqaa ta'urraa kan ka'e yeroo gabaabaa keessatti waan xumuramuuf barattoota jeequmsa akka uumamuuf karaa saqa. Kanarraa kan ka'e, barattootni caasaa afaanii keessaa akka baay'ee salphaa ta'etti waan laalaniif xiyyeeffannoon ykn. hamileedhaan hordofuun hinbaratan. Haalli kun immoo, caasawwan afaanii kan biraa irratti dhiibbaa geessisaa deema.

Walumaagalatti hanqinni hubannoo barattoota 69 ykn. %38.3 avreejjiin yoo ibsamu %6.38 ta'a.

Gabatee 14. Deebii gaaffilee bakka duwwaa odeeffannoo bamaqaa maqibsa abbummaa ilaalchisee barattootan deebi'e.

Bamaqaa matayyaa	Lakkoofsa gaaffilee bamaqaa maqibsa abbummaa	Barattoota gaafficharratti hubannoo hinqabne	%
Bamaqaa maqibsa abbummaa	16	28	15.55
	17	15	8.33
	18	33	18.33
Waliigala	3	76	42.21

Odeeffannoon gaaffilee gabatee olii kun kan agarsiisu baay'inni barattootaa gabatee kana keessatti ibsaman bamaqaa kana fayyadamurratti rakkina hubannoo qabaachuu isaaniiti. Kunis, caasaa hima kanaa ykn. jechoota himni kun ittiin ijaaramerraa ka'anii bamaqaan gaaficha kanaaf deebii ta'u ramaddii, lakkoofsaafi maayii gaaffileetiin kan walsimu kana jedhanii adda baasanii itti fayyadamurratti hanqina hubannoottu irraa calanqisa. Kunis, gaaffilee kanniin deebii isaanitiin walbira qabamee yoo laalamu walsimannarratti (*agreement issue*) rakkina hubannoo qabaachuu isaaniiti.

Maddi rakkoo barattoota kanaa inni guddaan bamaqaa kallattiidhaan ykn. al-kallattiin gaaficha keessatti barreeffamee akeeka (hint) ta'uuf sana xiyyeeffannoon laaluu dhabuu; haala gaaffichi itti dhiyaatetti fayyadamuu dhabuufi kan kana fakkaataniidha. Rakkoon xiyyeeffannoon laaluu dhabuu inni tokko hanqina qophii bamaqaa kitaaba barnootaa keessatti mul'atuudha. Kanumti qophaa'ee jiruu barattootni hamileedhaan akka hojjataniif kan hirmaachisuu miti. Kun immoo, qophiin barnoota bamaqaa Kitaaba Barnootaa Afaan Oromoo kutaa 10ffaa keessatti akkaataa danadeettii barattootaa sadarkaa sanaaf barbaachisuun qophaa'uu dhabuun nicalaqqisa.

Waliigalatti barattootni (76) ykn. %42.21 hanqina hubannoo qaban avreejjiin yoo laalamu %14.07.

4.2. Qaaccessa bargaaḥii barsiisotaa

Bargaaffiin barsiisotaa dhiyaate akkaataa itti fayyadama bamaqaa Afaan Oromoo barsiisuu kan ilaallatu yemmuu ta’u gaaffiwwan shan (5) dhiyaachuun gaaffiin lakkoofsa 1ffaa irratti dhiyaate yaadrimee bamaqaan walqabatan barsiisuu irratti yaada barsiisonni qaban qaaccessuuf kan qophaa’eedha. Gaaffiin (2-5)tti jiran immoo itti fayyadama bamaqaatiin kan walqabateedha.

4.2.1. Yaadrimee bamaqaa barsiisuu

Gabatee 15: Bamaqaa matayyaa barsiisuu keessatti xiyyeeffannoo barsiisotaa kan agarsiisu.

Lakkoofsa gaaffii	Gaaffii dhiyaate	Filannoo	Deeblaattota	
			Baay’ina deeblaattotaa	%
1	Barnoota Afaan Oromoo yeroo barsiistu bamaqaa barsiisuuf hangam xiyyeeffannoo kennitaaf?	A.yeroo hunda	-	0
		B.yeroo baay’ee	1	16.7
		C.darbee darbee	5	83.3
		D.yeroo muraasa	-	0
		E.gonkumaa	-	0

Akka gabatee 13: gaaffii 1^{ffaa} irratti mul’atutti, barnoota afaanii barsiisuu keessatti bamaqaa barsiisuuf xiyyeeffannoo kennuu ilaalchisee barsiisota gaaffiin dhiyaateef keessaa %83.3 darbee darbee bamaqaa barsiisuuf xiyyeeffannoo akka kennan yemmuu ibsan %16.7 immoo yeroo baay’ee xiyyeeffannoon akka kennamu addeessu.

Qaaccessa gabatee kanaatirraa barsiisonni bamaqaa barsiisuu irratti xiyyeeffannaan isaanii itti fufiinsa kan hinqabne ta’uu nutti agarsiisa. Haalli kun immoo, adeemsa baruu-barsiisuu keessatti bamaqaa matayyaa barsiisuuf xiyyeeffannaan kennamuun barnootni bamaqaa akkuma caasaawwan afaanii kan biroo itti dhiyaatutti barattootaaf kan hindhiyeessine yoo ta’e kaayyoo waliigalaa barnoota afaanii irraa eeggamu galma barbaadamu bira gahuun isaa kan shakkisiisuudha.

4.2.2. Akkaataa itti fayyadama bamaqaa barsiisuu

Gabatee 16: Akkaataa itti fayyadama bamaqaa barsiisutiin walqabatan agarsiisa.

Lakkofsa Gaaffii	Gaaffilee dhiyaatan	Filannoo	Deeblaattota	
			Baay'ina deeblaattotaa	%
2	Barattootni itti fayyadama bamaqaa akka hubataniif unkaan adda baastee hangam barsiista?	A.yeroo baay'ee	-	0
		B.yeroo hunda	-	0
		C.darbee darbee	4	66.7
		D.yeroo muraasa	1	16.6
		E.gonkumaa	1	16.6
3	Barattootni bamaqaa matayyaatti fayyadamanii hima Afaan Oromoo akka ijaaraniif hangam shaakalchiista?	A.yeroo muraasa	4	66.7
		B.darbee darbee	2	33.3
		C.yeroo hunda	-	0
		D.yeroo baay'ee	-	0
		E.gonkumaa	-	0
4	Bamaqaa matayyaa erga barsiiste booda akka barattootni galumsa adda addaa keessatti fayyadaman hammam qajeelchita?	A.yeroo baay'ee	-	0
		B.yeroo hunda	-	0
		C.darbee darbee	5	83.3
		D.yeroo muraasa	1	16.7
		E.gonkumaa	-	0
5	Barattootni hubannoo akkaataa itti fayyadama bamaqaa matayyaa akka cimsataniif kitaabbilee adda addaa akka dubbisan hammam jajjabeessita?	A.gonkumaa	-	0
		B.yeroo muraasa	4	66.7
		C.darbee darbee	2	33.3
		D.yeroo hunda	-	0
		E.yeroo baay'ee	-	0

Akka gabatee 14: gaaffii 2ffaa kan agarsiisu itti fayyadama bamaqaa hubachiisuuf unkaan adda baasanii barsiisuu ilaalchisee gaaffii dhiyaateef deeblaattoonni %66.7 itti fayyadama bamaqaa hubachiisuu keessatti darbee darbee tooftaalee dhiyaannaa barnoota bamaqaa ittiin barsiisan keessaa unka bamaqaa kanatti dhimma akka bahan yemmuu addeessu, deeblaattoonni %16.7 immoo tooftaa kanatti yeroo muraasa qofa akka fayyadaman mul'isu. Karaa biraatiin, barsiisaan 1 %16.6 tooftaa kanatti gonkumaa akka dhimma itti hinbaane addeessa.

Qaaccessi gabatee kanaa kan mul'isu itti fayyadama bamaqaa barsiisuu keessatti barsiisonni mana barumsichaa tooftaa dhiyaannaa bamaqaa ittiin barsiisan keessaa tokko kan ta'e unka isaa irratti xiyyeeffachuun akkaataa itti fayyadama bamaqaa irratti

barattoota kan hinhubachiisne ta'uu isaati. Akkasumas, adeemsi baruu barsiisuu rakkoo kana waliin adeemsifamaa jiru akka barattootni beekumsa akkaataa itti fayyadama bamaqaa gabbifachuun bu'aa gama kanaan barbaachisu akka hinarganne taasisaa jira.

Gama ibsa kaayyoo mata duree barnootichaatiifi qajeelcha gilgaalonni itti dalagaman ilaalchisee daawwannaa godhameen, barsiisaan haala giddu galeessatiin laachuun jiraatus hubannoo barattootaa cimsuudhaaf quubsaa miti. Ibsi kaayyoofi qajeelfamaa ifa haa ta'u malee, kallattiidhaan itti fayyadam bamaqaa matayyaa irratti kan xiyyeeffatee miti. Kunis, hojiin galumsa keessatti akka fayyadamaniiif dhiyaatu hinjiru. Kun kan agarsiisu qophiin barnoota bamaqaa kitaaba barataa keessatti barattootni galumsa keessatti akka fayyadamaniiif kan hindhiyaatin ta'uu isaati.

Walumaagalatti, bamaqoonni akkaataa unkaa isaanitiin dhiyeessuun akka barattootni unkaa ykn. bifa isaanii irratti hundaa'anii itti fayyadama bamaqaa hubatan taasisuuf gumaacha olaanaa qaba.

Gabatee 14: gaaffii 3ffaan kan agarsiisu, barattootni bamaqaa matayyaatti fayyadamanii hima Afaan Oromoo akka ijaaraniif shaakalchiisuu ilaalchisee barsiisota bargaaffiin dhiyaateef keessaa %66.7 yeroo muraasa akka bamaqaa matayyaatti fayyadamanii hima ijaaran kan affeeraniidha. Barsiisonni %33.3 immoo darbee darbee akka barattootni bamaqaa matayyaatti dhimma bahan agarsiisa.

Qaaccessi bargaaffii barsiisotaa irraa argame, bamaqaa matayyaa barsiisuu keessatti xiyyeeffannoon barsiisonni bamaqaa matayyaatti fayyadamanii hima ijaaruu keessatti deeggarsi barattootaaf taasisan hanqina kan qabu ta'uu isaa mul'isa. Adeemsi sirreeffamni ykn. yaanni itti laatamu ilaalchisee daawwannaa dareetirraa akka hubatametti, barsiisan gilgaalota kitaaba keessatti dhiyaatan akka hoj-maneeffii hoj-dareetti erga lateen booda gabateerratti deebii laataf. Yaanni qabxii kana waliin inni biraa haala barsiisaan yeroo sadarkaalee baruu barsiisuu keessatti mul'atutti fayyadamuudha. Yeroon ibsi barsiisaa fudhatu 'seensa, dhiyeessa, hirmaachisuufi madaallii' jedhan jalatti kana jedhanii kaa'uun rakkisaadha. Sababni isaas, sadarkaalee marattuu barsiisamatu dalaga.

Gabatee 14: gaaffii 4^{ffaa} n kan agarsiisu barattootni bamaqaa matayyaa erga baratani booda akka galumsa adda addaa keessatti itti fayyadamuun hima ijaaran qajeelchurratti barsiisonni 5 (%83.3) darbee darbee qajeelfamni akka kennamu addeessu. Brasiisaan tokko (1) ykn. %16.7 immoo yeroo muraasa qajeelfamni akka keenamu addeessa.

Qaaccessi ragaa gabatee kanaas barsiisonni barattoota bamaqaa matayyaa erga barsiisanii booda bamaqoota baratan sana akka sirritti hubatanii walquunnamtii dubbiifi barreeffamaa keessatti dhimma itti bahaniif qajeelchuu irratti hanqinni kan jiru ta'uu isaati. Akkuma beekamu kaayyoon waliigalaa afaan barachuu walqunnamtii uumuudha. Kana galmaan gahuuf immoo akkaataa dhiyaannaa itti fayyadama bamaqaa matayyaa keessatti qajeelfama ifa ta'e barattootaa qopheessuun bamaqaa matayyaa galumsa adda addaa keessatti akka baratan taasisuun meeshaa filannoo hinqabneedha. Yaada kana daawwannaa too'annaa kutaa (classroom management) ilaalchisee taasifameen akka hubatametti, hojiileen barattootni akka dalagan laatameef (kan kitaaba keessaa) kan jiruufi jireenya isaanirratti hundaa'e waan hinta'iniif akka dalaganiif isaan hinkakaasu. Gilgaalli barattootni dalagan kan barattootaa yaada keessa galchee miti.

Gabatee 14: gaaffii 5^{ffaa} n kan mul'isu akkaataa itti fayyadama bamaqaa matayyaa irratti hubannoo barattootaa cimsuuf kitaabbilee adda addaa akka dubbisan jajjabeessuu ilaalchisee barsiisota gaaffiin dhiyaateef keessaa %66.7 yeroo muraasa kitaaba barnootaa isaanitiin alaa kitaabbilee wabii adda addaafi barreeffamoota gaggabaaboo akka dubbisaniif haala akka mijeessan yemmuu ibsan, barsiisonni %33.3 ta'an immoo darbee darbee akka jajjabeessan addeessu.

Qaaccessi bargaaffii barsiisotaaf dhiyaatteraa, hubannoo barattootni akkaataa itti fayyadama bamaqaa matayyaa irratti qaban cimsuu keessatti barsiisonni yeroo muraasa kitaabbilee adda addaa akka dubbisan jajjabeessuu agarsiisu. Kun immoo gahee kitaabbilee wabiifi barreeffamoota adda addaa dubbisuun hubannoo itti fayyadama bamaqaa matayyaa gabbifachuuf qaban irratti dhiibbaa uuma.

Walumaa galatti qaaccessa gaafannoo barreeffamaatiifi daawwannaa daree barattootatiifi barsiisotaarraa argaman:

- Adeemsi baruu barsiisuu kan barsiisaa giddu galeeffate ta'uu isaa,

- Barattootni daree keessatti kaka'umsa hinqaban.Dhaggeeffachuufi barreessudhaan alatti shaakaluun, bamaqaa haala jireenya barataa qabatamaa ta'e tokko keessatti fayyadamuun barattoota hubachiisuun hinjiru.
- Caacculee barnoota bamaqaa keessaa xiyyeeffannaa guddaan hiikarratti hundaay'ee dhiyaata.
- Barattootni akka hubataniif gareefi cimdiin hojjachiisuun baay'inaan hinmul'atu.
- Barattootni ofii isaanitii akka walbarsiisaniif caarraan shaakalaa gola barnootaa keessatti hinmul'atu.

Boqonnaa Shan: Goolabafi Yaboo

5.1. Goolaba

Qaaccessaafi hiika odeeffannoo boqonnaalee darban keessatti laalame irratti hundaa'uun Godina Arsii, Aanaa Jajuutti barattoonni manneen barnootaa sadarkaa lammaffaa kutaa 10^{ffaa} baratan hima Afaan Oromoo keessatti itti fayyadama bamaqaa matayyaa irratti hanqina hubannoo qabaachuu isaanii adeemsa qorannoo kanaa keessatti hubatameera. Kunis, bamaqaa matayyaa akka matimaatti, aantimaattifi abbummaatti bakka qubataa bamaqoonni kun irratti hundaa'anii hima keessatti galchuudhaan fayyadamuu irratti hanqinni hubannoo jiraachuu isaati.

Dhibbeentaan hubannoo barattootaa fayyadama bamaqaa matayyaa akka (matimaa, aantimaafi abbummaa) hima Afaan Oromoo keessatti:

- A. Barattootni 82 gaafannoo dhiyaateef irratti bamaqaa matayyaa akka matimaatti fayyadamuu irratti hubannoo hinqabne waliigalatti %45.51
- B. Barattootni 125 bamaqaa matayyaa akka aantimaatti fayyadamuu irratti hubannoo hinqabne %69.4
- C. Barattootni 66 akka bamaqaa abbummaatti fayyadamuu irratti hubannoo hinqabne %36.65
- D. Barattootni 145 akka maqibsa abbummaatti fayyadamuu irratti hubannoo hinqabne %80.51

Kanarraa ka'uudhaan:

- 1. Kitaaba barnootaa Afaan Oromoo kutaa 10ffaa keessatti haalli dhiyaannaa gochaalee bamaqaa matayyaa hanqina qabaachuu. Sababni barattootni kun kitaaba kanarraa baratan waan ta'eef akka hanqinnaatti fudhatame.
- 2. Barsiisonni Afaan Oromoo kutaa 10ffaa barsiisan bamaqaa matayyaa unkaan adda baasanii barsiisuu dhabuu.

3. Barattootni itti fayyadama bamaqaa matayyaa akka hubataniif galumsa adda addaa keessatti shaakalchiisuu dhabuu.
4. Xiyyeeffannoon bamaqaa matayyaa barsiisuuf kennamu gadaanaa ta'uufi kitaaba barnootaa keessatti qabiyyeen bamaqaa xinnaa ta'uu.
5. Gochaalee, hoj-maneeffi abbaltiin bamaqaa matayyaa irratti barattoota shaakalchiisu barsiisonni kan hinqopheessineefi baruu barsiisuu keessatti hubannoon maqdhaalaa dhabamuu.
6. Gochaalee itti fayyadama bamaqaa matayyaa shaakalchiisuuf dhiyaatan tooftaaleefi qajeelfamoota itti fayyadama bamaqaa ittiin shaakalamaniin deeggaramanii gahumsaan dhiyaachuu dhabuu.
7. Meeshaalee deeggarsa barnootaatti fayyadamanii unkaa bamaqaa matayyaa adda baasuun akka barattootni hubatanitti barsiisuu dhabuu.
8. Hubannoo barattootaa hiika bamaqaafi ramaddii bamaqaa qofarratti daangessuun barsiisuu.
9. Tajaajilli bamaqaa galumsarratti hundaa'ee unkaa adda addaa akka qabu barattootni hubachuu dhabuu.
10. Bamaqaa akka aantimaatti tajaajilu bakka qubata isaa kanneen birootirraa adda baasanii beekuu dhabuu barattootaa.
11. Bamaqaa fayyadamanii hima ijaaruu keessatti rakkoon walsimannaa jiraachuu.
12. Itti fayyadama bamaqaa matayyaa irratti hubannoo dhaburraa kan ka'e hima ijaaruu keessatti loojikii fayyadamuun kan jiru ta'uu.
13. Caasaa himoota xaxaa ta'an keessatti bamaqaa matimaaf ta'u filachuu irratti hubannoo dhabuu. Haata'u malee, himoota salphaa ykn. himoota hubannoof hirrakisne keessatti fayyadamuu kan danda'an ta'uu isaati.
14. Yeroo hunda bamaqaan matima himaa ta'u jalqaba himaa qofatti argama jedhanii waan yaadaniif hima keessaa matima himaa baasuuf jechuma jalqaba himaatirra jiru fudhachuu.

5.2. Yaboo

Goolabaa kennaman irratti hundaa' uun barsiisotaafi barattootaaf yaanni furmaataa armaan gadii kaa'ameera.

1. Barsiisotaaf

1.1. Barsiisaan ykn. Barsiistuun bamaqaa barattoota barsiisuuf yeroo barnoota idileetiin alatti fayyadamuun ibsa bal'aa kennuufii qaba. Sababnis bamaqoonni Afaan Oromoo unkaa ykn. Bifa isaanii osoo hinjijjiirratin hima keessatti iddoo adda addaa galuun tajaajila garaagaraatiif ooluu danda'a waan ta'eef.

1.2. Barsiisaan ykn barsiistuun barattootni bamaqaa matayyaa hima keessatti akka fayyadaman kakaasuufi xiyyeeffannoo itti kennuun hojjachiisuu qabu.

1.3. Barsiisaan/tuun hubannoo barattootaa itti fayyadama bamaqaa matayyaa irratti qaban fooyyessuuf yaadannoo addaa ykn. Moojulaafi gaaffilee shaakalaa (worksheet) barattootaa qopheessuun akka irraa dubbisan haala mijeessuufii qaba/di.

1.4. Barsiisaan/tuun mala, haala dhiyeenyaa, tooftaafi moodeela barsiisuutti fayyadamuun bamaqaa keessumaayyuu bamaqaa maqibsa qabeenyaafi bamaqaa aantimaa ittiin barsiisuu.

1.5. Barsiisaan/tuun barattootni dogoggora jiru akka sirreeffataniif abbaltii, hoj-manee fi hojii golaa barattootni hojjataniif duubdeebii kennuu.

1.6. Barsiisaan/tuun barnoota caaslugaa barsiisuu keessatti qabiyyee bal'aa bamaqaa matayyaa barsiisuu. Yeroo bamaqaa barsiisan karaalee garaagaraa fayyadamuu. Fakkeenya, wantoota naannawa mana barnootaa, dallaa mana barnootaa keessa jiruufi naannawa golaatti argamu fayyadamuun bamaqaa matayyaa barsiisuu. Irra caalatti, waliin dubbii guyyaa guyyaatti taasifamu keessatti bamaqaa matayyaa fayyadamuu. Dabalataanis, gilgaalota bamaqaa matayyaa barreeffamaan barattootaa kennuun shaakalchiisuu. Akkasumas, barattootaaf tapha gaaffiifi deebii kennuun shaakalchiisuu.

1.7. B/saa ykn b/tuun fedhii barachuu barattoota keessatti uumuudhaaf mala barsiisuu filatamaa ta'etti fayyadamuun barsiisuu.

2. Barattootaaf

- 2.1. Bamaqaa matayyaa barachuu keessatti hubannoof waan isaan rakkisu barsiisaa isaanii gaafachuu. Irra caalatti, waan isaanii hingalle irratti walgaafachuufi waliin mari'achuu. Bamaqaa matayyaatti fayyadamuun marii garee taasisuun shaakaluu. Akkasumas, walqunnamtii guyyuu keessatti hiriyyooata isaanii ykn. Kan biroo waliin yeroo taasisan bamaqaa matayyaatti fayyadamuun shaakaluu. Dabalataan, itti fayyadama bamaqaa matayyaa keessatti dandeetti isaanii fooyyeffachuuf kitaabbilee garaagaraa kan Afaan Oromootiin qophaa'an dubbisuu, diraamaa Afaan Oromoo raadiyoon darbu dhaggeeffachuufi kan kana fakkaataniin shaakaluu.
- 2.2. Barattootni beekumsa bamaqaa matayyaa horachuu keessatti baay'ee si'aawaa ta'uu qabu.
- 2.3. Bamaqaa fayyadamuu irratti xiyyeeffannoo guddaa kennuu.
- 2.4. Barattootni hoj-manee, hojii golaafi battallee barsiisan isaanii kenne ciminaan hojjachuu. Duubdeebii barsiisarraa fudhachuu.
- 2.5. Barattootni kitaabbilee caaslugaa kamiyyuu dubbisuu, caasaa afaanii hubachuu keessatti dandeettii isaanii gabbifachuuf kitaaba bamaqaa ofkeessaa qaban dubbisuu.
- 2.6. Barattootni garaagarummaa unkaa bamaqaa matayyaa adda baafachuuf xiyyeeffannaa guddaa kennuun barachuu

Wabiilee

- Addunyaa Barkeessaa (2010) Natoo: *Yaad-Rimee Caasluga Afaan Oromoo*. Finfinnee: Mega Printing Press.
- Ager, Simon. (1998). *Learning Grammar*. www.omniglot.com
- Abarraafi kaawwan (1995). *Caasluga Afaan Oromoo. Jildii-1*, Finfinnee: Branna P.E. (komishiinii Aadaafi Turizimii Oromiyaa)
- Arikunto. (1998). *Prosedur Penelitian*. Jakarta: Renika Cipta.
- Lunsford.A. (2008). *The St. Martin's Handbook*, (6th ed.). Martin's Toora intarneetaa <http://www.thoughtco.com/faulty-pronoun-reference-4103463>
- Bhat, D.N.S. (2004). *Pronouns*. New York: Oxford University Press Inc. *Online at* <http://journals.sagepub.com/doi/>
- Burton,S.H. (1982). *Mastering English Language*. Hongkong:The Mamilan Press Ltd.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structure*. The Hahue Mouton. *Online at* www.scribd.com/.../
- Gragg, G.B. 1976. *Oromo of Wellega*, in M.L. Bender (eds.), *the none Semitic Language of Ethiopia*. Mitchgan State: Mitchgan State University Press.
- Leech.G. (2017). *Five Functions of Language*. (18th ed.). *Online at* <http://www.ukessays.com/essay/english-language/five-function-of-language/english-language-essay- php>
- Gerot and Wignell.(1994). *Making Sense of Functional Grammar*. Sydney:Stabler. *Online at* <http://pdfs.semanticscholar.org/f165/718828c4f0441d22fa24c0d23fcc59db966d.pdf>
- Hornby (1995). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. 8th ed. New York: Oxford University Press.
- _____ (2011). *Mega Book of Modern English Grammar*. Addis Ababa, Ethiopia: Mega Publishing and Distribution.

- _____ (2002). *Select Distance Education Academy*. Addis Ababa: Ethiopia.
- _____ (1992). *World Book Encyclopedia*. Toronto: Scote Fetze Company.
- Koul, L. (2006). *Methodology of Educational Research*. (3rd ed.). New Delhi: Vikas Publishing House PVT LTD.
- Khodijah, Siti.(2006). *Error Analysis of The Students' Test Result on Personal Pronoun*. Jakarta. www.wikispaces.com
- Krishnaswami.O.R. and Ranganatham.M. (2007) *Methodology of Research in Social Science*. (2nd.ed). Bangalora: Himalaya Publishing House.
- Lili Lou. *Cause of Problems with Pronoun References In English Writing and Some corresponding Suggestion*.
<http://www.Seiofbluemountain.com/upload/product/201001/263268701nkn55901.pdf>.
- Nair, Lenin.(2008). *Importance of Grammar*. www.cutewriting.blogspot.com
- Salamoon Gadaafi kaawwan (2005). *Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10ffaa*. Kaampaalaa-Yugaandaa: MK
- S.Ackroyd and J.A.Hughes. (1981). *Data Collection in Context*. London;NewYork: Longman. Toora intarneetaa nla.gov.au/and.bib.an.1893497
- Sowell,E.J. (1996) *Curriculum: An Integrative Introduction*. New York: Prentice Hall.
- Thomas E. Payne. (2011). *Understanding English Grammar: A Linguistic Introduction*. Cambridge University Press. Online at <http://www.thoughtco.com/faulty-pronoun-reference-4103463>
- Tilahun Gamta. (1992). *Oromo Affairs:Qubee as an instrument of Oromo struggle for self-determination*. Online at oromoaffairs.blogspot.com/2008/07/qubee----.html.

Williams, James D. 2005. *The Teacher's Grammar Book* (2nd ed.). London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Online at

<http://www.uc.edu/content/dam/uc/journals/composition-studies/docs/backissues/29-21BR-The%20>

Wales, K. (1996). *Personal Pronouns in Present-day English*. Cambridge: Cambridge University Press. Online at <http://journals.sagepub.com/doi/>

www.sociologydiscussion.com

[Dictionary.cambridge.org/dictionary/english/language.](http://Dictionary.cambridge.org/dictionary/english/language)

en.wikipedia.org/wiki/part-of-speech

[Letterpile.com/>Letterpile>writing>spelling&grammar.](http://Letterpile.com/>Letterpile>writing>spelling&grammar)

[www.sjsu.edu/people/annapurna.pandey/courses/.../50/participantobservation.doc.](http://www.sjsu.edu/people/annapurna.pandey/courses/.../50/participantobservation.doc)

Explorable.com/stratified.sampling

[http://www.ukessays.com/essays/english-language/five-functions-oflanguage-essay-php.](http://www.ukessays.com/essays/english-language/five-functions-oflanguage-essay-php)

Dabaleewwan

Yuunivarsiitii Finfinnee Koolleejjii Namoomaa, Qu’annoo Afaanii, Joornaalizimiifi Qunnamtii Afaan Oromoo, Og-barruufi Fookloorii

Dabalee “A”: Gaafannoo Barattootaa

☺. Gaafannoo akkaataa itti fayyadama bamaqaa matayyaa ilaalchisee barattoota kutaa 10^{ffaa} qophaa’e.

Kabajamtoota barattoota kutaa 10ffaa!

Gaaffileen armaan gadii akkaataa itti fayyadama bamaqaa matayyaa ilaalchisee manneen barnoota sadarkaa lammaffaa Godina Arsii, Aanaa Jajuu keessatti hubannoon barattootaa maal akka fakkaatu qorachuu keessatti odeeffannoo adda addaa walitti qabuuf kan dhiyaateedha.

Kaayyoon qorannoo kanaa gaaffilee ijoo bamaqaa Afaan Oromoo asiin litti eerame irratti xiyyeeffatan kan armaan gadii giddugaleeffachuudhaan itti fayyadama bamaqichaa keessatti hubannoo barattootaa sakatta’uudha.

- Barnoonni bamaqaa matayyaa haala seerota hayyuuleen adda addaa kaa’aniin hojiirra oolaa jiramoo hinjiru? Yoo hinoolu ta’e rakkooleen jiran kam fa’a?
- Bamaqaan akka mata dureetti filatame kun haala seera isaatiin yoo hinfayyadamne adeemsa baruufi barsiisuu keessatti maaltu uumama?

Deebiin ati gaaffilee kanneeniifi kan birootiif laattu galma gahiinsa qorannoo kanaatiif shoora guddaa qaba.

Yaadachiisa: maqaa kee barreessuun hinbarbaachisu.

Kutaa I: Odeeffannoo dhuunfaa

Qajeelfama I:

Barataa, gaaffilee armaan gadiitiif mallattoo saaduqa keessatti
barreessudhaan deebisi. Galatoomi!

1. Maqaa mana barumsaa-----
2. Saala: Dhi ☐ Dub. ☐
3. Kutaafi daree-----
4. Afaan kee isa dhalootaa-----
5. Haala kitaaba itti argatte: dhuunfaan ☐ Gareen ☐ Cimdiin ☐ Mala iro ☐

Kutaa II: Odeeffannoo dhimmoota waliigalaa

Qajeelfama II: Gaafannoo cufaa

Barataa, gaaffilee armaan gadii deebisuuf akka tolu, hiika ykn. furtuu armaan gadii hubadhu. Kana booda, saanduqa keessatti lakkoofsa deebii kee bakka bu'uu danda'u barreessi.

Galatoomaa!

Lakkoofsi '1' deebii 'A' bakka bu'a

Lakkoofsi '2' deebii 'B' bakka bu'a

Lakkoofsi '3' deebii 'C' bakka bu'a

Lakkoofsi '4' deebii 'D' bakka bu'a

Qajeelfama III: Gaafannoo bakka duwwaa guutuu

Tokkoon tokkoo gaaffileetiif lakkoofsi deebii kee bakka bu'u haala armaan gadiitiin ta'a.

Lakkoofsi '1' *bamaqaa matimaa* bakka bu'a.

Lakkoofsi '2' *bamaqaa aantimaa* bakka bu'a.

Lakkoofsi '3' *bamaqaa abbummaa* bakka bu'a.

Lakkoofsi '4' *bamaqaa maqibsa abbummaa* bakka bu'a.

1. ☐ Galaa osoo hinqopheeffatin waan deemneef qoonqoon----miite.
A. na   B. nu   C. isaa   D. si
2. ☐ Tolaafi isheen umurii walfakkaatu keessa jiru; kanaafuu,-----mana barumsaa tokkotti baratu.
A. inni   B. isaan   C. ati   D. isaanii
3. ☐ dhabdus, qabaattus maatii ofii hindagattu.
A. inni   B. Ani   C. Isheen   D. Ati
4. ☐ Uffanni barattootaa maal fakkaata?
A. kankoo gurraacha   B. uffanni kee adiidha.   C. uffanni barattootaa walfakkaata   D. Afi B
5. ☐ fedhii waan hinqabneefi, walgahii idilee irratti hinhirmaanne.
A. Isaanii   B. Ani   C. Ishee   D. hunduu nita'u
6. ☐ Oromoon galgala yeroo hirribaaf gadi ciisu, “Ani rafeen bulaa kan rafee hinbulle----rraa qabi,” jedhee waaqa kadhata.
A. isa   B. na   C. nu   D. nu
7. ☐ Kun kitaaba-----ti; kanaafuu, natti dheekkama waan ta'eef sii kennuu hindanda'u.
A. koo   B. isaa   C. ishee   D. kee
8. ☐ yoo magaalaa deemtu karaa kana gorii-----dubbis waliin deemnaa.
A. naa   B. na   C. nuu   D. isaa
9. ☐ Baacaafi Tolaan Namoomsaa qarshii liqeessan. Bamaqaan qaama jala butamee
A. isa   B. isaa   C. naa   D. sii

10. ☐ Ati Taliilee kaadhimachuu barbaadda. Isheen garuu jaalala-----hinqabdu malee heeruma nibarbaaddi.
- A. koo   B. kee   C. isaa   D. keessan
11. ☐ Namoomsaafi Caalaa waliin buna dhuga. Matimni himichaa
- A. Isaan   B. Isin   C. Ani   D. Ati
12. ☐ Haati-----dhufte;kanaaf,gammadde.
- A. ishee   B. isheen   C. isaa   D. koo
13. ☐ Qabeenyi kun-----waan ta'eef,kunuunsuu qabdu.
- A. kee   B. keessan   C. isin   D. isaa
14. ☐ Barataan kamiyyuu kitaaba-----eeggannoo barbaachisuun qabuutu irra jira.
- A. isaanii   B. isaa   C. isaan   D. isa
15. ☐ Magaalaa kana keessatti yeroo hunda si arga. Teessoon-----eessa?
- A. -koo   B. keessan   C. -kee   D. ishee
16. ☐ Kopheen kun kan-----ti. Kaleessa gabaadhaa bitadhe.
- A. -kee   B. -koo   C. isaa   D. ishee
17. ☐ Akka nama wanti-----tuqamee, huurruu dhaabu.
- A. keessan   B. isaan   C. isaanii   D. isaa
18. ☐ Barruun-----kaleessa najalaa bade. Kanaafuu, kan biraa bitachuu qaba.
- A. -kee   B. -koo   C. isaa   D. ishee

☺. Gaafannoo armaan gadii haala hubannoo keetitiin gosa bamaqaa matayyaa gaaffilee dhiyaataniif deebii ta'uu danda'u, saanduqa lakkoofsa gaaffileetti aanee jiru keessatti ibsa 'Qajeelfama III' armaan olii hordofuun guuti.

1. ☐ __ lammii biyya tokkooti. Kanaafuu, waljaallatu.
2. ☐ ----baay'ee waan dhukkubsateef, mana yaalaa yoo geessinu of hinbeeku.
3. ☐ Afaan Oromoo hindandeessu waan ta'eef, afaan Amaaraatiin-----dubbisaa.
4. ☐ Abbaan kee qawwee maalin yaa gootuuf-----kenne.
5. ☐ Kitaabni kun kan Caalaati. Kun garuu kan-----ti waan ta'eef, fudhuu dubbisii boru naa deebis.
6. ☐ Abbaan kee, "Kitaaba-----bite," jennaan ati nigammaddee?
7. ☐ Kaleessa konkolaataa keessatti -----arge. Eessa deemaa akka jirtan hinbarre.
8. ☐ ----akkuma hojii xumurteen nabira dhufta.
9. ☐ ---yoo nideemtu ta'e nadubbisaa.
10. ☐ Abbaankoo -----jecha adabame. Abbaankeen garuu ilma kiyyaaf adabame jedhee hingaafanne.
11. ☐ Kitaaba obbo Margaan ----- bite sirritti dubbisuun itti fayyadamuu qabda.
12. ☐ Karaa guddaatu -----eeggata. Kanaafuu, boqonnaa yaa fudhannuu!
13. ☐ ---- Margaa, Tolaafi Guddataa waliin qu'achuu jaallata.
14. ☐ ----lafa baay'ee qabda; garuu, qonna hinjaallattu.
15. ☐ Kitaaba kana abbaakeettu naa kenne. Kanaafuu, kitaabni kun kan -----ti.
16. ☐ Baacaan kitaaba----- kaleessa akka gate waan natti himeef, kan biraa bitee akka naa kennu hinbarbaadu.
17. ☐ Barattootni barsiisota ----- waan kabajaniif, baay'ee jaallatamu.
18. ☐ Aadaafi afaan ----- mul'isuuf yoo carraaqxu nama amaanaa ummataa ofirraa qabdu fakkaatta.

Dabalee ‘B’: Ulaagaa daawwii kutaa

Guyyaa daawwii:_____

Kaayyoo barnootaa:_____

Qabiiyyee:_____

Mata duree:_____

Turtii yeroo:_____

1. Xiyyeeffannoo baratarraa :Haala barattootni itti dalagan

- A. Garee hundaan
- B. Gareewwan muraasaan
- C. Cimdiihaan
- D. Dhuunfaadhaan

Gahee barataa kutaatti

_____

_____

2. Xiyyeeffannoo barsiisarraa

Haala barsiisaan yerootti fayyadamu (barumsarratti)

- Yeroo seensaaf itti fayyadame _____
- Yeroo dhiyeessaf fudhate _____
- Yeroo cuunfaa barnootaa _____

Gaheewwan inni dareetti dalagu:

- A. _____
- B. _____
- C. _____
- D. _____

Haala barsiisaan barattoota itti kakaasu

- A. _____
- B. _____
- C. _____
- D. _____

Itti fayyadama meeshaalee gargaarsa barnootaa:

Kaayyoo _____

3. Adeemsa dhiyeessaafi shaakalaa:

Haala(context) keessatti dhiyaaatu: _____

Xiyyeeffannoo barsiisaa:

- A. Caasaa bamaqaa (galumsa keessatti)
  - B. Hiika bamaqaa (fakkeenya himaatiin)
  - C. Tajaajila bamaqaa (itti fayyadamarratti)
  - D. Gosa bamaqarratti
4. Sadarkaa hirmaannaa
- A. Hojiilee barattootni dalagan (kutaatti)
  - B. Hojiileen kutaa kaayyoo barnootichaa faana deemuu? Eenyee ☐ Miti ☐
5. Too'annaa kutaa (classroom management):
- A. Hojiileen kutaa haala salphaadhaan barattootaa dhiyaatee? Eeyyee ☐ Miti ☐
  - B. Haala kutaa: callisaan (silent), wacaan(loud), giddugaleessaan
6. Yaada duub-deebii (feedback)
- A. Kan dhuunfaadhaan laatamu _____
  - B. Kan gareedhaan laatamu _____
7. Si'aa'ina (motivation) Haala kutaa:

Dabalee C: Bargaaffii Barsiisotaa

YUUNIVARSIITII FINFINNEE KOOLLEEJII NAMOOMAA QU'ANNOO
AFAANII, JOORNAALIZIMIIFI SAB-QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OG-BARRUUF FOOKLOORII.

Kutaa I: Yaada walii galaa

Kabajamaa barsiisaa.

Barreessaan waraqaa qorannoo kanaa, akkaataa itti fayyadama bamaqaa matayyaa mana barumsa sadarkaa lammaffaa Aanaa Jajuu keessatti argaman kutaa 10^{ffaa} xiinxaluuf gaafannoo kana isinii dhiyeesseera. Yaanni isin kennitan hundi dhimma qorannoo kanaaf kan oolu ta'uufi iccitiin kan qabamu ta'uu isaa gamanumaan isin hubachiisa. Qorannoon kun ammoo, hirmaannaa keessaniin galmaan ga'uu waan danda'uuf gaaffilee armaan gadii dubbisuun deebii sirrii kennuun akkasumas, yaada dabalataa qorannoo kana qajeelchu yoo qabaattan itti dabaluun qoraticha akka gargaartaniif kabajaan isin gaafateera.

Gargaarsa keessaniif galatoomaa!

Kutaa II: Odeeffannoo waliigalaa

Gaaffiwwan armaan gadii haala waliigalaa akkaataa itti fayyadama bamaqaa matayyaa barsiisuu kan ilaallatuudha. Kanaaf, gaaffiwwan kanneen qabxii isiniif kenname irratti hundaa'uun akkaataa itti fayyadama isaanii adeemsa baruu barsiisuu amma keessa jirtan bu'uura godhachuun gabatee kenname keessatti mallattoo $\times x$ deebii keessan kennaa.

1. Maqaa mana

barumsaa _____

2. Sadarkaa barnootaa deebkennaa: 10^{+3} ☐ 12^{+2} ☐ 12^{+3} ☐ 12^{+4} ☐ kan biroo ☐

3. Saala: dhiira ☐ dubara ☐

4. Baay'ina daree barsiisuu-----

5. Umrii 20-25 ☐ 26-30 ☐ 31-35 ☐ 36-40 ☐ 41fi isaa ol ☐

6. Tajaajila 1-5 ☐ 6-10 ☐ 11-15 ☐ 16fi isaa ol ☐

Kutaa III. Bargaaffii

1. Barnoota Afaan Oromoo yeroo barsiistu bamaqaa barsiisuuf hangam xiyyeeffannoo kennita? 1. Yeroo hunda 2. Yeroo baay'ee 3. Darbee darbee 4. Yeroo muraasa 5. Gonkumaa
2. Barattootni itti fayyadama bamaqaa akka hubataniif unkaan adda baastee hangam barsiista? 1. Yeroo hundaa 2. Yeroo baay'ee 3. Darbee darbee 4. Yeroo muraasa 5. Gonkumaa
3. Barattootni bamaqaa matayyaatti fayyadamanii hima Afaan Oromoo akka ijaaraniif hangam shaakalchiista? 1. Yeroo baay'ee 2. Darbee darbee 3. Yeroo hunda 4. Gonkumaa 5. Yeroo muraasa
4. Bamaqaa matayyaa erga barsiiste booda akka barattootni galumsa garaagaraa keessatti itti fayyadaman hammam qajeelchisa? 1. Yeroo muraasa 2. Yeroo hunda 3. Yeroo baay'ee 4. Darbee darbee 5. Gonkumaa
5. Barattootni hubannoo itti fayyadama bamaqaa matayyaa akka cimsataniif kitaabbilee adda addaa akka duubbisan hammam jajjabeessita? 1. Yeroo hunda 2. Yeroo baay'ee 3. Yeroo muraasa 4. Darbee darbee 5. Gonkumaa

Waraqaa mirkaneeffannaa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame kun waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koo ta'uu isaa ibsaa, hojiin kun kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti kan hindhiyaanne ta'uusaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessa kaa'uu koo mallattoo kootiin mirkaneessa.

Maqaa qorataa: Abbolees Hajjii

Mallattoo _____

Guyyaa _____